

Jaarboek 2023
Informatie, desinformatie
en misinformatie

•• Inhoudsopgave

- 5** Voorwoord
- 11** Het definiëren van een complottheorie is een uitoefening van macht
- 19** Propaganda is van alle tijden
- 23** Mis- en desinformatie in een turbulente nieuwsomgeving
- 33** Informatie én desinformatie vraagt om een kritische blik
- 37** Desinformatie bedreigt functioneren gemeenten
- 41** De bestuurlijke aanpak van desinformatie
- 53** De strijd tegen desinformatie in het mbo
- 57** Over online schadelijk en immoreel gedrag
- 65** Op twee paarden tegelijk rijden: consistentie in de politiek
- 75** Het huis van Thorbecke is toe aan een grondige renovatie
- 79** De wethouder als informatiemakelaar: gedreven maar kwetsbaar
- 87** De bestuurder is de toegevoegde waarde op de informatie
- 94** Over de auteurs

••• Voorwoord

Harmen Binnema

Onvolledig, te laat en vooral het onjuist informeren van de volksvertegenwoordiging geldt als een doodzonde voor bestuurders. Er is dan ook een lange traditie van ministers, gedeputeerden en wethouders die om die reden hebben moeten aftreden. Informatie is cruciaal om bestuurders te kunnen controleren en om verantwoording te vragen. Maar welke informatie heeft een volksvertegenwoordiger nodig om de goede vragen te kunnen stellen? Hoe zet je het recht op informatie zo effectief mogelijk in en waar haal je je informatie vandaan, zowel voor kaderstelling als controle?

Subtieler dan niet informeren is het doseren en het timen van informatievoorziening. Het kritische rapport dat in de kerstvakantie aan de raad wordt gestuurd of het overladen van de raad met informatie die nooit in zijn geheel goed bestudeerd kan worden. We kunnen ook denken aan het eerder informeren van de coalitiepartijen dan de oppositiepartijen of het als 'geheim' of 'vertrouwelijk' bestempelen van informatie, zodat die niet met anderen gedeeld kan worden of extern gecheckt kan worden.

Als het probleem is dat iemand ongeïnformeerd is of weinig informatie heeft, lijkt de oplossing eenvoudig: zorg dat iedereen over dezelfde informatie beschikt op hetzelfde niveau en er is een gelijk speelveld. Informatieachterstand ingelopen en klaar. Vandaar ook de neiging van bestuurders om het nog een keer (maar dan beter) uit te leggen. Dit veronderstelt wel dat er een bepaald moment wordt bereikt waarop overeenstemming is over de (relevante) feiten. We weten echter, ook al voordat Kellyanne Conway het begrip 'alternative facts' introduceerde, dat dit allerminst vanzelfsprekend is. In de milde variant gaat het om een selectief gebruik van informatie – namelijk die informatie die in het eigen straatje past. In de zwaardere variant om het ontkennen van de feitelijkheid van wat de ander presenteert. Verschillende waarheidsclaims gaan de concurrentie met elkaar aan en het is lastig een objectieve manier te vinden om te beoordelen welke claim je zou moeten geloven.

Belangrijk daarbij is dat 'wat is waarheid' of 'wat zijn feiten' niet alleen filosofische vragen zijn, maar steeds meer maatschappelijke gevolgen krijgen. Neem bijvoorbeeld de toename van 'desinformatie' in de coronaperiode waar het openbaar bestuur ook echt last van had. Wetenschappelijke kennis werd met succes via een concurrerend discours - niet voor niets 'Viruswaarheid' genoemd - ter discussie gesteld. Gevolg: mensen die zich niet aan hygiënemaatregelen

hielden, niet mee wilden doen met een 'intelligente lockdown' en daarmee het slagen van coronabeleid wisten te ondergraven.

Feiten zijn geen feiten meer. Nadat er vanaf de jaren '60 is gestreden om alles – inclusief de waarheid – te ontmaskeren als een (kapitalistisch) complot, zitten we nu met de gebakken peren van dat succes. Over alles kan worden gediscussieerd. De complottheorieën die aan sommige politieke partijen of organisaties worden toegeschreven, lijken vaak sterk op de maatschappijkritische analyses die in de jaren '60 en '70 eveneens ver van de alledaagse politiek stonden. De laatste jaren zijn de corona- en klimaatontkenners 'wappies', maar in de jaren '40 en '50 stond de CPN net zo ver buiten de politieke mainstream – ook in haar kritiek op de Indonesië-politiek die later breed werd gedeeld.

Dat maakt het lastig om de meest stormachtige redeneringen bij voorbaat te veroordelen als desinformatie: weten we wel zeker dat het niet klopt? Sociale media lijken er met hun algoritmes voor te zorgen dat we in toenemende mate worden gevoed met informatie die al bestaande ideeën bevestigt en versterkt. In plaats van platforms voor dialoog en uitwisseling van concurrerende opvattingen en informatie lijken er steeds meer van elkaar afgesloten 'bubbels' te ontstaan met gelijkgestemden, waarin dezelfde informatie wordt rondgepompt.

In ieder geval staat de 'complottheorie' en de daarmee samenhangende keuzes – ook voor het dagelijks leven en ook voor de lokale politiek – buiten de politieke arena waar de echte besluiten vallen. Een waarschijnlijk belangrijk deel van de samenleving voelt zich in de politiek daardoor niet gehoord, zoals te zien is bij de boerenprotesten. Doet dat er toe? Welke informatie zou bijdragen aan de politieke besluitvorming en welke wezenlijke invalshoeken worden daarmee gemist? Hoe kunnen burgers worden geholpen om fact en (diep) fake van elkaar te onderscheiden? Waarom is het zo erg als er meer waarheden, verschillende 'feiten' naast elkaar bestaan? Is het eigenlijk wel aan de overheid om ons te vertellen wat de feiten zijn en wat desinformatie en complottheorieën zijn? En wat betekent dat allemaal voor de griffier?

HET JAARBOEK 2023

Ook dit jaar menen we als redactie dat we erin zijn geslaagd in het jaarboek een mooie mix te bieden van theoretische beschouwingen over desinformatie en complotdenken, interviews met wetenschappers en praktijkdeskundigen en daarnaast columns vanuit de bestuurlijke praktijk die tot nadenken prikkelen.

Met Jaron Haramban verkennen we de wereld van complotdenken en complotdenkers en of die term complot wel zo gelukkig gekozen is. Rens Vliegenthart neemt ons mee langs misinformatie en disinformatie, ontzenuwt al te grote conclusies over algoritmes en bubbels, om tot een reële blik op de effecten van informatie in zowel traditionele als sociale media te komen.

Een aantal auteurs gaat in op de rol die de overheid kan spelen bij het tegengaan van desinformatie, zowel lokaal als nationaal. Alexander Leeuw geeft aan dat steeds vaker naar de gemeente wordt gekeken bij de aanpak van trollen, onjuiste informatie en het verspreiden van complotten. Die bestuurlijke aanpak, met speciale aandacht voor de rol van burgemeesters en de eigen (online) kanalen van de gemeente, komt ook naar voren bij Willem Bantema. Mariëtte van Huijstee vertelt over de omvang van 'ontspoord' gedrag online, wat overheden maar ook bedrijven daaraan kunnen doen en de wisselwerking tussen online en offline.

Deze bijdragen worden afgewisseld met columns van Luc Rullens over de historische context van propaganda en nepnieuws, Maïke Popma over een weerbare en betrouwbare overheid in een tijd van technologie en kunstmatige intelligentie (AI) en Karel Loohuis over een open en transparante uitwisseling van informatie in het gerenoveerde Huis van Thorbecke. Petra Habets bespreekt de wisselwerking tussen bestuurders en ambtenaren in het op tafel krijgen van volledige en relevante informatie (en ook nog op tijd!).

In verschillende artikelen komt naar voren dat het belangrijk is open te blijven staan voor andere perspectieven. Walter Hooghiemstra schetst op basis van de historie en met actuele voorbeelden anti-overheids sentiment en de rol die aan elites wordt toegeschreven. In het interview met Cees Bijl benadrukt hij het belang van waar en hoe je informatie ophaalt en hoe je die vervolgens beoordeelt en weegt. Wouter van der Horst wijst op de cruciale rol van het onderwijs om het kritisch denkvermogen van jongeren te ontwikkelen.

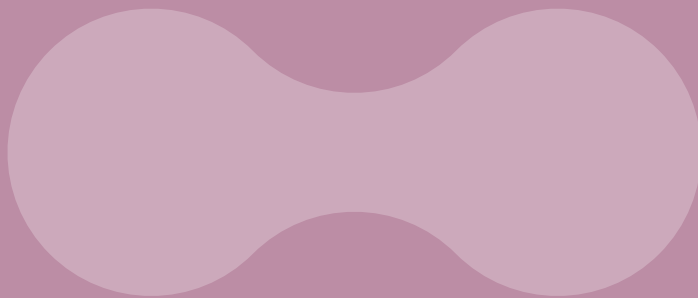
DANKWOORD

Het was wederom een genoegen om met de redactie, bestaande uit Brenda Bouwhuis, Gerhard Brunsveld, Cindy Elken-van Mierlo, Walter Hooghiemstra, Ricus Tiekstra, aan dit Jaarboek te werken. We hebben het onszelf niet makkelijk gemaakt door een breed en veelomvattend thema te kiezen. Dat maakte het een uitdaging om de rode draad vast te houden en de verleiding van zijpaden en stokpaardjes te vermijden. We denken dat dat uiteindelijk toch goed is gelukt en zijn daarvoor alle auteurs die in 2023 een bijdrage wilden leveren zeer dankbaar.

Het definiëren van
een complottheorie
is een uitoefening
van macht

Interview met Jaron Harambam

Walter Hooghiemstra en Ricus Tiekstra

Midden op tafel ligt een groot, dik boek uitgevoerd in dreigend zwart. Ook de letters van de titel zijn zwart en alleen te zien omdat ze iets oplichten. 'The truth is out there'. Het boek uit 2021 gaat in op ruim twintig onderwerpen waar naast een officiële lezing ook een ander verhaal over bestaat. Het begint bij de moord op Kennedy in 1963 en pakt de onderwerpen waar in de loop van de jaren theorieën over zijn ontwikkeld die sterk afwijken van de gangbare lezing. Jaron Harambam, socioloog aan de Universiteit van Amsterdam, stelde het boek samen met Marije Kuiper en Roel Vaessen. Tussen het afnemen van tentamens door spreken we over zijn onderzoek naar de mensen die vraagtekens plaatsen bij de algemeen aangenomen waarheid.

Hoe heb jij deze onderwerpen uitgekozen en hoe zijn die mensen gevonden?

We wilden eigenlijk de belangrijkste thema's in het boek hebben. Niet alleen de leuke alternatieve theorieën, maar ook de moeilijke. Dan zou het ook voor ons een uitdaging zijn om integer met die discussie om te gaan. We staren ons ook niet blind op de informatie die ze verkondigen en delen of over de theorie die ze hebben. We onderzoeken ook de onderliggende zorgen.

Bijvoorbeeld bij de omvolkingstheorie. We kunnen gaan benadrukken wat voor onzin het is, hoe racistisch of xenofob en hoe gevaarlijk. Maar wat ligt er aan ten grondslag? Het zijn zorgen die onderzocht moeten worden. De grote migratie die plaatsvindt is onmiskenbaar. Daar mag een politieke discussie over gevoerd worden. Daar zijn we vaak te huiverig voor. Vanuit de hele geschiedenis, de Tweede Wereldoorlog misschien. Dan worden dingen snel bestempeld als racistisch of discriminatoir.

Waarom ervaren mensen angst voor de komst van zoveel buitenlanders? Heeft dat te maken met de vraag in welke buurten ze wonen?

Dit geldt niet voor de mensen die in een huis van een miljoen wonen, maar voor mensen die in wijken wonen waar ze een hoop ellende tegenkomen. Daarmee vergoelijk je geen racisme – maar het is dan wel beter te begrijpen waar het vandaan komt. En dat geeft meer handelingsperspectief.

COMPLOTTHEORIE

In het boek 'The truth is out there' is het oordeel over complottheorieën mild. Dat komt natuurlijk door de selectie van de onderwerpen: de gedachte dat we worden geregeerd door reptielen of buitenaardse wezens heeft geen plek gevonden in de staalkaart van controversiële alternatieve lezingen. Maar bij de onderwerpen die worden behandeld, hebben de samenstellers steeds een vertegenwoordiger gevonden die samenhangend en begrijpelijk kan spreken over de twijfels of zekerheden die het verhaal onderbouwen. Harambam: "Goed zoeken – netwerken opbouwen." In de inleiding van het boek geven de samenstellers ook aan waarom ze dat belangrijk vinden.

Hoe komt het dat mensen twijfelen aan het officiële verhaal en wat zegt dat over de populariteit van complotdenken?

Het is een tekortkoming dat de gangbare verklaringen niet de mensen op wie ze betrekking hebben meenemen in hun analyses, laat staan ze aan het woord laten.

Het definiëren van wat een complottheorie is, is een uitoefening van macht. Door de enorme connotaties die hangen aan het label van complottheorie, (idiot, gevaarlijk, niet waar) is iets als complottheorie bestempelen meteen het diskwalificeren van die persoon. Dat is altijd de gevoeligheid bij definitiekwesties en taal is een belangrijk onderwerp in mijn onderzoek.

We hebben taal wel nodig om de wereld te beschrijven en te begrijpen. Maar het is wel goed om je bewust te zijn wat taal niet is; taal is performatief." We knikken even begrijpend en zoeken het woord thuis meteen op: een performatieve taalhandeling is bedoeld om iets teweeg te brengen. Maar op dat moment snappen we al dat hij de term 'complottheorie' ook als een (politiek) frame ziet.

Wordt complottheorie ook wel eens onterecht opgeplakt?

Dat is in principe mijn werk niet. Want dan zou ik moeten onderzoeken wat er waar is en wat er niet waar is. Daar houd ik me niet mee bezig. Ik ga agnostisch te werk; ik wil begrijpen waarom die theorieën zoveel aantrekkingskracht hebben.

Maar toch; een mooi voorbeeld is de complottheorie over waar het coronavirus vandaan kwam. Het zou allemaal zijn oorsprong vinden in een laboratorium in Wuhan – een stad in China. Dat is weggezet als een complottheorie, de World

Health Organization (WHO) noemde het een gevaarlijke complottheorie. Dat had enorme effecten, want daardoor mocht er in het publieke domein nauwelijks over gesproken worden en zijn er berichten verwijderd van social media.

We zijn nu een paar jaar verder en nu schrijven serieuze media als de Washington Post toch dat er gegronde twijfels zijn over de veiligheid van dat laboratorium in Wuhan. Zo zie je dat de opvattingen over een complottheorie in de loop van de tijd verschuiven. Het a priori als niet plausibel beschouwen is een gevaarlijke handeling. Het ridiculiseren van theorieën door ze complottheorie te noemen, ontkent en sluit ideeën uit, die wel waar kunnen blijken.

Volgens sommigen zijn wij beland in het post-truth tijdperk: een wereld waarin objectieve feiten er steeds minder toe doen, terwijl emoties, meningen en politieke overtuigingen aan gewicht winnen in het publieke debat. (inleiding The truth is out there)

Wat je ziet gebeuren is dat mensen het vertrouwen verliezen dat de mensen die de touwtjes in handen hebben, (media, politici en ambtenarij) handelen uit goede intenties. Dan kun je wel zeggen dat mensen het fout hebben. Dat zie je ook wel gebeuren met factcheckers en zo. Het helpt niet om te roepen dat ze het verkeerd zien. Het is beter om te willen begrijpen waar die vertrouwensbreuk vandaan komt en hoe het werkt dat mensen zich laten overtuigen door dit soort ideeën.

Het gaat er ook eigenlijk niet eens om of die ideeën kloppen of niet. Mensen hebben die gevoelens. Je kan het niet wenselijk vinden en je kan het willen veranderen, maar de eerste stap is te begrijpen waarom mensen die ideeën hebben. Daar heb je de sociologie voor nodig, ook al wil demissionair premier Mark Rutte dat niet weten. Het is wel wat ik in mijn onderzoek probeer te doen. Er achter komen wat voor sociologische dynamiek er nou voor zorgt dat mensen het vertrouwen verliezen in de instituten.

Is daar dan heen reden voor? Politicoloog Tom van der Meer spreekt niet van een vertrouwenscrisis (bij de burger), maar van een betrouwbaarheidscrisis (bij de overheid).

Mooie uitspraak, maar toch is dat ook weer de schuld ergens leggen. Dat is niet mijn bedoeling. Als socioloog ben ik vooral bezig met het begrijpen van waar het vandaan komt. De overheid heeft op veel terreinen dingen gedaan die niet

helpen bij het verkrijgen of vasthouden van vertrouwen. In de steeds complexere samenleving is de overheid steeds minder in staat om de doelen te bereiken die ze willen bereiken. Door de mondialisering en een neo-liberaal economisch systeem, hebben overheden steeds minder ruimte om dingen klaar te spelen. Dat beperkt de mogelijkheden om alle wensen en verwachtingen waar te kunnen maken. Daar bovenop komen dan nog alle schandalen die er hebben plaatsgevonden.

In de coronacrisis zijn ook dingen gebeurd waardoor mensen vertrouwen hebben verloren: de ongekende inbreuk op grondrechten, de semi-verplichting om te vaccineren. Situaties waarin de overheid opeens zijn macht heeft gebruikt om mensen verplichtingen op te leggen. Het zijn niet alleen maar de lager opgeleiden die het vertrouwen hebben verloren.

LOKALE POLITIEK

Zie jij een verschil tussen de lokale politiek en de nationale en internationale politiek – waar de meeste complottheorieën zich op richten?

Veel wantrouwen komt voort uit een groter wordende sociale en culturele afstand die burgers ervaren tot de verschillende elites. Als de afstand heel groot is geworden, wordt het makkelijker om politici te dehumaniseren en te zien als onderdeel van een mondiale elite. Door de nabijheid creëer je meer ruimte voor een vertrouwensrelatie. Er zijn burgers die naar Den Haag kijken als een groot poppenspel, een theater. Daardoor krijg je allerlei ruimte om van alles en nog wat te bedenken over wat er aan de hand is.

Het mooie juist van lokale politici is dat die dichterbij de burger staan. Dat burgers hen kunnen aanspreken op het gemeentehuis, dat de burgers in gesprek kunnen. Dat ze zien dat een politicus een mens van vlees en bloed is. Ik zie ook wel een grote rol voor de lokale politiek. Dáár kun je uitleggen wat ons werk inhoudt. Dit moeten we beter doen. We kunnen niet zomaar verwachten van de burgers dat die ons autoriteit en vertrouwen geeft. Dat kan wel door inzicht te geven in hoe het eigenlijk werkt, een kijkje in de keuken te geven.

Dat geldt voor politici en bestuurders, maar ook voor ons wetenschappers. Ook journalisten moeten uitleggen wat hun werk inhoudt om te zorgen dat ze

vertrouwen krijgen en niet als fake news worden weggezet. Vroeger werden die beroepen kritiekloos gevolgd en vertrouwd. Al die professies hebben tegenwoordig te maken met mondige burgers die zelf informatie kunnen verzamelen en niet klakkeloos meer alles overnemen van de expert.

Complotdenken laat zien wat er gebeurt als instituties zich terugtrekken. Er ontstaat een afstand tussen de systeemwereld en de leefwereld van de mensen. Dan is er allerlei ruimte om te fantaseren. In de gemeente kunnen mensen zien en weten wat er gebeurt en waarom bepaalde beslissingen worden genomen en welke afwegingen daar aan vooraf zijn gegaan. Dat het niet zomaar een hand is die globale wereldpolitiek aan het doorvoeren is. Als er een paar mensen afhaken of gevaarlijke theorieën gaan bedenken, maakt het niet uit. Maar als die allemaal op de trom gaan slaan en andere mensen meenemen in het verhaal, dan komt op een gegeven moment de legitimiteit van al die instituties in gevaar. Dan gaan we van een hoog vertrouwende samenleving – wat we nog altijd zijn – naar een ander soort samenleving. Je ziet in andere landen wat we dan allemaal opgeven. Het is een luxe positie waar we in zitten – die we wel moeten koesteren.

MAAR HOE MOET HET NU VERDER?

Jaron Harambam ziet dat niet alleen de overheid en de andere instituties in een vertrouwenscrisis verkeren. “Er is ook sprake van een vertrouwenscrisis van overheid naar burgers. De bestuurders voelen zich niet gezien, het harde en ingewikkelde werk wordt niet erkend. Zo voelt iedereen zich emotioneel tekort gedaan. Mensen hebben het gevoel ontkend te worden in de activiteiten die ze ondernemen en de ideeën die ze hebben. Dat speelt bij de professionals en dat speelt bij de burgers ook.

Als we het hebben over een oplossing, het herstellen van de relatie, dan zouden we eigenlijk met elkaar in therapie moeten. Zodat we elkaars leefwereld weer snappen. Dat bestuurders snappen hoe mensen in een achterstandswijk leven, maar ook andersom; dat mensen in achterstandswijken zien hoe ingewikkeld het is om beleid te maken – met welke partijen je allemaal rekening moet houden. Het kost tijd, het kost geld en het kost inspanning, maar we hebben steeds minder tijd en ruimte om dat te doen. Toch is het terugtrekken in je eigen schulp en zeggen ‘ze zoeken het maar uit’ geen optie – dat zorgt alleen maar dat het bergafwaarts gaat.

Harambam gelooft niet dat ons land wordt geregeerd door reptielen – en hij denkt eigenlijk ook dat maar heel weinig mensen die zeggen dat te geloven, dat ook echt geloven. Maar door het contact behouden of te herstellen, door met elkaar in gesprek te komen, voorkomen we vervreemding en verstaan de burgers en bestuurders elkaar beter. Misschien dat dan de laatste twijfelaars ook worden overtuigd.

Propaganda is
van alle tijden

Luc Rullens

Als docent geschiedenis verkeer ik dagelijks met mezelf in conflict over hetgeen ik vertel aan leerlingen. De informatie die hen wordt aangereikt in hun boeken is over het algemeen zeer beknopt. Alles wat ik erbij vertel als hun leraar schept een iets breder kader, maar daar is dan ook alles mee gezegd. Het probleem is alleen dat geschiedenis verre van een exacte wetenschap is. In alle eerlijkheid moeten historici zich sowieso de vraag stellen of geschiedenis wel een wetenschap genoemd mag worden. Immers is geschiedenis de vertelling van de kennis die ons over het verleden rest, maar is het amper een feitelijke uiteenzetting.

Als mensen zijn we geneigd het verleden te romantiseren. Dit komt door de heroïsche context die ons door geschiedschrijvers en directe bronnen uit het verleden sappig wordt voorgeschoteld. De realiteit is echter vaak een stuk weerbarstiger. Neem nu bijvoorbeeld de herovering van de Russen van Oost-Europa nadat de Duitsers dit deel van het continent onder hun bewind hadden. De ene kant van de waarheid is dat de bevolking van Oost-Europa de Russen veel dank verschuldigd is voor de bevrijding halverwege de jaren '40 van de vorige eeuw. Tegelijk weten we ook dat enorme aantallen Russische soldaten zich schuldig heeft gemaakt aan verkrachting van vrouwen op hun tocht richting Berlijn. Het boek 'Vrouw in Berlijn' van een anonieme schrijfster geeft hier een angstvallig en weerzinwekkend droevig beeld bij. Alle heroïek die aan oorlog wordt toegeschreven dient vaak voor het witwassen van gruweldaden aan wederzijden van het front. Oorlog is angst, verdriet, dood en verderf. Dat bewijst de oorlog in Oekraïne eens te meer.

Als geschiedenis een kleur zou moeten zijn dan was het volgens mij zonder twijfel de kleur grijs. Wit staat hierin voor mij met zijn lichte kleur voor een feit. Zwart staat met zijn ondoordringbare kleur voor een leugen. Een mening bevindt zich te allen tijden tussen een feit en een leugen in. Massamedia vandaag de dag dienen steeds vaker meningen op als voldongen feiten via sociale media. Mensen met een mening hebben zichzelf verklaard als expert of ervaringsdeskundige, waarna ze hun opinie de ether in smijten. Recent zagen we dit in de coronapandemie veelvuldig gebeuren, maar zoals gezegd is propaganda van alle tijden.

In veel landen is het anno 2023 namelijk niet aan geschiedenisdocenten zelf welke versie van het verleden zij leren aan hun leerlingen. Het staatsapparaat dwingt docenten en daarmee kinderen in een keurslijf. Nederland mag zich gelukkig prijzen met onafhankelijk onderwijs. Een regering blijft altijd een afspiegeling van de politieke volksvertegenwoordiging van dat moment. Politiek probeert haar wereldbeeld in de praktijk te brengen middels wetgeving. Zodoende zal er altijd

een nasmaak van propaganda weerklinken in beleid, omdat dit niet weg te nemen valt uit de kern van wat politiek is.

Propaganda en nepnieuws liggen zonder meer in elkaars verlengde, maar zijn toch net verschillend van elkaar. Waar propaganda een extreme vertelling van meningen is om een ander te dwingen binnen zijn of haar eigen gedachtegoed, gaat nepnieuws een stapje verder. Bij het etaleren van nepnieuws heb je kennis van de feiten, maar besluit je toch een andere stelling als feit te verkopen. Hiermee ben je jezelf bewust van de leugen die je de ander voor waarheid doet geloven.

Nazi-Duitsland had met Joseph Goebbels de eerste minister van propaganda ter wereld. Zijn enige taak was om mensen te laten geloven dat Hitlers praktijken de juiste waren en spijtig genoeg slaagde hij daar goed in. De geschiedenis laat zien dat het zelden de massa van het volk was die de loop van de geschiedenis deed veranderen. Het was veel vaker de kracht van een kleine groep om de massa iets te laten geloven en tot volgzame daden aan te zetten.

Als (lokaal) politicus of griffier is het historisch kader van propaganda en nepnieuws zonder meer uiterst relevant. Want wanneer we besluiten enkel nog één waarheid voor geldig aan te nemen, doen we geen recht aan de complexiteit van de huidige vraagstukken. Wie zijn ogen sluit voor het standpunt van de ander gelooft enkel nog in de waarheid die hij of zij zichzelf aanpraat.

Colleges van B&W doen er goed aan in hun voorstellen aan gemeenteraden de verschillende kanten van dezelfde medaille te laten zien, omdat geloof in het eigen gelijk uiteindelijk altijd meer weerstand zal oproepen binnen de gemeenteraad.

Wie zich bewust is van de situatie dat er altijd meer meningen bestaan dan feiten, zal begrijpen dat waardevrije feitelijke besluitvorming een utopie is die geen recht doet aan de 'grijsheid' van de loop van de geschiedenis.

Mis- en disinformatie in een turbulente nieuwsomgeving

INLEIDING

Onze huidige samenleving kenmerkt zich door verregaande digitalisering en de aanwezigheid van een schier oneindige hoeveelheid nieuws en informatie. Meer en meer bereikt deze informatie ons via sociale media. Personalisatie is daarbij een belangrijk kenmerk – nieuwsconsumenten kunnen zich gemakkelijk over alle mogelijke onderwerpen laten informeren. Door bewuste keuzes om bepaalde informatie wel of niet te consumeren en door algoritmische selectie, die bestaande voorkeuren verder versterkt, ontstaat voor ieder individu een persoonlijk informatiedieet. Vaak speelt daarin nieuws over politieke en maatschappelijke ontwikkelingen maar een beperkte rol. Recent onderzoek laat zien dat de Nederlandse bevolking zich laat onderverdelen in vijf typen nieuwsgebruikers, waarbij de grootste groep gevormd wordt door 'nieuwsminimalisten', die slechts beperkt nieuws consumeren.¹

In de sterk uitgedijde nieuwsomgeving is er zorg over de aanwezigheid van fake news, of meer precies mis- en disinformatie. In dit artikel bespreek ik de manieren waarop incorrecte informatie geconceptualiseerd wordt en de moeilijkheden die er zijn om dit type informatie te detecteren. Daarnaast ga ik in op de aanwezigheid en de mogelijke gevolgen van dit type informatie op de politieke kennis van burgers, maar ook op processen van polarisatie. Daarnaast bespreek ik hoe het veranderende medialandschap in zijn algemeenheid invloed heeft op onze democratie.

DESINFORMATIE

Een belangrijk onderscheid dat gemaakt kan worden, is dat tussen misinformatie en disinformatie. Misinformatie verwijst naar verschillende vormen van feitelijk onjuiste informatie zonder kwade bedoelingen, terwijl disinformatie een duidelijke intentie tot misleiding door de auteur impliceert. De term "desinformatie" omvat beide begrippen. Disinformatie is gericht op het destabiliseren van de democratische orde, het vergroten van politiek wantrouwen en het versterken van tweedeling in de samenleving. Het verband met polarisatie is dan duidelijk;

---

¹ Vliegenthart, R., De Bruin, K., De Haan, Y., & Kruikemeier, S. (2023a). The news avoidance paradox: Exploring the relationship between news repertoires and intentional news avoidance. Nog niet gepubliceerd.

disinformatie heeft als specifiek doel om polarisatie aan te wakkeren. Zowel sociale media als traditionele media spelen een rol bij de verspreiding van dit soort informatie. Sociale media bieden inderdaad mogelijkheden om het publieke debat aan te tasten door disinformatie. Bimber en Gil de Zunega² identificeren drie manieren waarop dit kan gebeuren. Ten eerste kunnen sociale media de herkomst van informatie verhullen. Ten tweede kunnen ze verwarring en misleiding over auteurschap vergemakkelijken. Ten derde kunnen sociale signalen worden gemanipuleerd, bijvoorbeeld door een vertekend beeld van de publieke opinie te creëren. Het is echter nog steeds aan individuele actoren om bewust gebruik te maken van deze mogelijkheden. Ook zou in specifieke alternatieve media meer desinformatie aanwezig zijn en zou de consumptie van dit type informatie dus met name door burgers met een specifiek mediagebruik plaatsvinden.

De detectie van desinformatie is niet eenvoudig. Een literatuuroverzicht³ laat zien dat er bepaalde tekstuele en inhoudelijke kenmerken zijn waarop dit type informatie verschilt van 'echte' informatie. Het blijkt moeilijk in te schatten wat de waarschijnlijkheid is dat nieuws nep is. Bovendien is deze inschatting - uitsluitend op basis van de inhoud en zonder aanvullende informatie zoals bronnen - nooit waterdicht. Op basis van een systematische literatuurstudie en een beoordeling van het wetenschappelijke bewijs worden verschillende indicatoren geïdentificeerd die indicatief zijn voor misinformatie: bijvoorbeeld een ideologische/partijdige vooringenomenheid en het gebruik van negatieve emoties die woede of angst opwekken. Bovendien verhogen lage niveaus van verifieerbaarheid, de aanwezigheid van sensationele koppen (waarin veel informatie is verpakt en het gebruik van informele en ruwe taal, de waarschijnlijkheid van het omgaan met opzettelijk misleidende nieuwsitems). Interessant genoeg zijn de geïdentificeerde kenmerken vrij gelijkaardig voor sociale media. Echter, aangezien het meeste onderzoek tot nu toe gericht is geweest op de verspreiding van nieuwsberichten via sociale media, is er minder aandacht besteed aan misleidende inhoud op de platforms zelf (door gebruikers gegenereerd).

Misinformatie verspreid dit niet alleen via tekst, maar ook video's worden vaak genoemd als een belangrijke manier waarop desinformatie wordt verspreid.

---

² Bimber, B., & Gil de Zúñiga, H. (2020). The unedited public sphere. *New Media & Society*, 22(4), 700-715.

³ Damstra, A., Boomgaarden, H. G., Broda, E., Lindgren, E., Strömbäck, J., Tsfaty, Y., & Vliegenthart, R. (2021). What does fake look like? A review of the literature on intentional deception in the news and on social media. *Journalism Studies*, 22(14), 1947-1963.

Deepfakes waarin op geavanceerde wijze de inhoud van video's wordt gemanipuleerd zijn een steeds vaker voorkomende manier waarop geprobeerd wordt kijkers te beïnvloeden. Onderzoek laat zien dat al te grote zorgen over dit type van verspreiding van desinformatie niet geheel terecht zijn. In een recente studie vinden Hamelers, Van der Meer en Dobber⁴ dat deepfakes minder geloofwaardig worden gevonden dan authentiek nieuws over hetzelfde onderwerp. Bovendien zijn deepfakes niet overtuigender dan tekstuele desinformatie. Desinformatie heeft wel effect op de waargenomen geloofwaardigheid en evaluaties van de bron voor mensen die het eens zijn met de standpunten van de desinformatie. De auteurs concluderen dat sterke maatschappelijke zorgen over de ontwrichtende impact van deepfakes op de democratie niet volledig gerechtvaardigd zijn.

VERSCHILLENDE NIEUWSGEBRUIKERS

Desinformatie kan ook worden bestudeerd vanuit een gebruikersperspectief: in welke mate komen burgers dit type informatie tegen en van welk gedeelte van hun informatieaanbod maakt dit deel uit? Een recent onderzoek brengt het mediagebruik van Nederlanders in kaart middels een grootschalige survey waarin het gebruik van een reeks aan bronnen voor nieuws wordt gevraagd, inclusief een reeks alternatieve en sociale media. Middels een factoranalyse worden ten eerste verschillende typen media onderscheiden. Daarna worden middels een latente profielen analyse vijf verschillende typen media en daarna nieuwsgebruikers geïdentificeerd.

De vijf factoren uit de factoranalyse hebben een intuïtieve interpretatie. De verschillende nieuwsbronnen kunnen worden gegroepeerd in duidelijk onderscheidbare media categorieën: alternatieve (online) media (bijvoorbeeld blogs van individuen, mediakanalen of websites van politieke partijen, media die gevestigde media bekritisieren), kranten, media die met name achtergrondinformatie leveren, online media en televisie.

De eerste, kleine groep (3%) nieuwsgebruikers zijn omnivoren - ze scoren bovengemiddeld in het gebruik van elk van de vijf soorten media, behalve televisie. De tweede groep bestaat uit nieuwsminimalisten en is de grootste groep (bijna de helft). Ze scoren onder het gemiddelde in het gebruik van elk van

---

⁴ Hamelers, M., van der Meer, T. G., & Dobber, T. (2022). You Won't Believe What They Just Said! The Effects of Political Deepfakes Embedded as Vox Populi on Social Media. *Social Media+ Society*, 8(3), 1-12.

de vijf nieuwsoorten. De derde categorie, de televisiegebruiker (bijna 30%), bevat individuen die met name veel televisie kijken. De vierde categorie (16%) wordt de 'traditionele gebruiker' genoemd en bestaat uit mensen die bovengemiddeld gebruik maken van gedrukt nieuws, achtergrondinformatie en televisie, en ondergemiddeld gebruik maken van alternatieve bronnen. De laatste categorie (3%) zijn zware gebruikers die hoog scoren op alle media, met name op alternatieve bronnen.⁵ Wat hierbij opvalt is dat het gebruik van alternatieve media in zijn algemeenheid zeer beperkt is en dat mensen die dit soort bronnen wel gebruiken dat vaak doen in combinatie met andere nieuwsbronnen. Dit betekent dat de meest waarschijnlijke bronnen van desinformatie beperkt bereik hebben en dat deze deel uitmaken van een veel uitgebreider mediadiet.

NEGATIEVE EFFECTEN?

In een vergelijkbaar onderzoek naar nieuwsgebruikers in Zweden worden vergelijkbare resultaten gevonden: we zien ook daar dat burgers in vergelijkbare categorieën kunnen worden ingedeeld. Ook hier is het gebruik van alternatieve media beperkt en wordt deze gecombineerd met het gebruik van andere, meer traditionele media.⁶ In een vervolgstap zien we dat het gebruik van deze alternatieve media geen invloed uitoefent op de kennis die mensen hebben over onderwerpen waar veel maatschappelijk debat over bestaat.

De negatieve effecten van mis- en desinformatie zijn derhalve geen vanzelfsprekendheid – en dus ook slechts gedeeltelijk een empirische realiteit. Al met al is de verspreiding van desinformatie geen nieuw fenomeen, maar vergroten sociale media de mogelijkheden om dit te doen. Ook traditionele media dragen vaak bij aan de verspreiding van desinformatie – vaak zonder deze bedoeling te hebben.⁷ In de Nederlandse context zijn de bewijzen voor grootschalige aanwezigheid van desinformatie beperkt. Toch is er wel enige reden tot zorg. Hameleers en Vliegthart⁸ argumenteren dat door de Covid pandemie ook in Nederland de

---

⁵ Vliegthart et al. (2023a), The news avoidance paradox

⁶ Vliegthart, R., Strömbäck, J., Boomgaarden, H., Broda, E., Damstra, A., Lindgren, E., Tsfati, Y., & Van Remoortere, A. (2023b). Taking political alternative media into account: Investigating the linkage between media repertoires and (mis)perceptions. Accepted in *Mass Communication and Society*.

⁷ Tsfati, Y., Boomgaarden, H. G., Strömbäck, J., Vliegthart, R., Damstra, A., & Lindgren, E. (2020). Causes and consequences of mainstream media dissemination of fake news: literature review and synthesis. *Annals of the International Communication Association*, 44(2), 157-173.

⁸ Hameleers, H. & Vliegthart, R. (2021). Desinformatie: De verspreiding en effecten van desinformatie tijdens de COVID-19-pandemie. In: Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid en Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (red). COVID-19: Expertvisies op de gevolgen voor samenleving en beleid. Den Haag: WRR/KNAW, pp. 60-67.

aanwezigheid en invloed van desinformatie zichtbaar is geworden. Zo geloofde in mei 2020 ongeveer 15% van de Nederlandse bevolking dat Covid-19 als biologisch wapen in een laboratorium is ontwikkeld. Daarnaast zien we dat desinformatie er steeds waarheidsgetrouwer uit ziet en is het potentieel van deepfakes, waarbij met behulp van artificiële intelligentie, gemanipuleerde video's worden gecreëerd, nog grotendeels onduidelijk.

WAT IS ER WEL AAN DE HAND: EEN VERANDEREND NIEUWSLANDSCHAP MET ONGEWISSE EFFECTEN

Traditionele media

Tot voor kort richtte het onderzoek naar informatie-effecten zich voornamelijk op traditionele media en de kenmerken van de inhoud die invloed kunnen hebben op politieke attitudes en gedrag. Er is uitgebreid onderzoek gedaan naar negativiteit en conflict, met name tijdens verkiezingscampagnes. De journalistieke praktijk waarin tegenstellingen worden benadrukt en negatief nieuws meer aandacht krijgt dan positief nieuws, heeft gevolgen, zij het niet eenduidig. Conflictframing kan de onderwerpen beïnvloeden waarop polarisatie plaatsvindt⁹, maar het kan ook bijdragen aan politieke participatie doordat het politieke tegenstellingen en keuzes zichtbaar maakt.¹⁰ Negativiteit kan daarnaast ook bijdragen aan cynisme en het afhaken van kiezers.¹¹

Opkomst van sociale media

De afgelopen jaren is de aandacht voor sociale media sterk toegenomen. Sociale media worden gebruikt door politici, journalisten en gewone burgers. In eerste instantie was er veel enthousiasme over de opkomst van dit nieuwe medium. Het bood gewone burgers de mogelijkheid om direct met volksvertegenwoordigers te communiceren, wat positieve gevolgen had voor bijvoorbeeld de ervaren politieke nabijheid.¹² Ook politici zagen het als een goede manier om de burger rechtstreeks te bereiken zonder afhankelijk te zijn van traditionele media. Het

⁹ Han, J., & Federico, C. M. (2018). The polarizing effect of news framing: Comparing the mediating roles of motivated reasoning, self-stereotyping, and intergroup animus. *Journal of Communication*, 68(4), 685-711. Bolsen, T., & Shapiro, M. A. (2018). The US news media, polarization on climate change, and pathways to effective communication. *Environmental Communication*, 12(2), 149-163.

¹⁰ Schuck, A. R., Vliegenthart, R., & De Vreese, C. H. (2016). Who's afraid of conflict? The mobilizing effect of conflict framing in campaign news. *British Journal of Political Science*, 46(1), 177-194.

¹¹ Ansolabehere, S., & Iyengar, S. (1995). *Going negative* (Vol. 95). New York: Free Press.

¹² Kruike-meier, S., Van Noort, G., Vliegenthart, R., & De Vreese, C. H. (2013). Getting closer: The effects of personalized and interactive online political communication. *European Journal of Communication*, 28(1), 53-66.

voorbeeld van de Amerikaanse verkiezingscampagne van Barack Obama in 2008 liet zien hoe platforms als Facebook het mobilisatiepotentieel konden benutten. In 2010 vond het eerste (en laatste) Nederlandse lijsttrekkersdebat op Hyves plaats, met als doel een kiezerspubliek te bereiken dat via traditionele kanalen moeilijk te bereiken was.

Inmiddels is het enthousiasme over sociale media sterk afgenomen. Er wordt veelvuldig gewezen op de verharding van het politieke debat dat juist op sociale media plaatsvindt en op het feit dat anonieme gebruikers politici en anderen vrijelijk bedreigen. Sociale media zijn vooral een platform geworden voor het uitwisselen van extreme ideeën. Het veelgeprezen voorbeeld van Obama's campagne is overschaduwde door de rol die Telegram speelde bij de mobilisatie van Trump-aanhangers voor de bestorming van het Capitool kort voor Joe Bidens inauguratie als Amerikaanse president in januari 2021. Sociale media bieden een vrijplaats voor het uiten van meningen, maar worden vooral gebruikt om (anoniem) ongenoegen te uiten. De rol van grote techbedrijven bij het reguleren van inhoud en het bestrijden van onbeschoft en bedreigend taalgebruik staat terecht in de belangstelling.

Algoritmische selectie

De enorme hoeveelheid informatie die 24/7 beschikbaar is, maakt de vraag hoe burgers relevante informatie selecteren en verwerken nog belangrijker dan voorheen. Hier komt de rol van kunstmatige intelligentie en algoritmes om de hoek kijken. Eén van de belangrijkste kenmerken van online communicatie is dat deze steeds meer gepersonaliseerd wordt aangeboden, waarbij er steeds meer gebruik wordt gemaakt van microtargeting. Dit betekent dat individuen specifiek op hen toegespitste informatie ontvangen op basis van onder andere hun eerdere surf- en klikgedrag.¹³ Bedrijven zoals Google en Metaverse verzamelen vrijwel alle gegevens van wat mensen op internet doen, wat waardevol is voor deze bedrijven zelf en anderen die specifieke individuen willen bereiken met een specifieke boodschap. Voorbeelden hiervan zijn overvloedig aanwezig: het is bekend dat je na één keer zoeken naar een bepaald product dagenlang advertenties tegenkomt voor datzelfde type product. Ook politieke partijen maken gebruik van deze technieken om specifieke kiezers te bereiken. Maar niet alleen adverten-

---

¹³ Matthes, J., Hirsch, M., Stubenvoll, M., Binder, A., Kruikemeier, S., Lecheler, S., & Otto, L. (2022). Understanding the democratic role of perceived online political micro-targeting: longitudinal effects on trust in democracy and political interest. *Journal of Information Technology & Politics*, 19(4), 435-448.

ties worden op deze manier naar geïnteresseerden gestuurd. Ook op sociale media bijvoorbeeld wordt de zichtbaarheid en prominentie van berichten vaak bepaald door eerder online surfgedrag.

Het is belangrijk op te merken dat deze ontwikkelingen niet uitsluitend negatief zijn. Gepersonaliseerde informatie kan nuttig zijn en aansluiten bij de interesses van de betreffende burger. Echter, in veel debatten wordt met name gewezen op de gevaren van personalisering en microtargeting. Er wordt gesteld dat mensen door algoritmische selectie alleen informatie ontvangen die overeenkomt met hun bestaande attitudes en meningen, waardoor ze alleen maar versterkt worden in deze attitudes en meningen. Het ontstaan van filterbubbels, waarin mensen afgesloten zijn van afwijkende meningen, is een veelbesproken onderwerp. Ook echokamers, waarin bestaande meningen herhaald en versterkt worden, worden vaak genoemd in dit verband. Hoewel dit niet perse het gevolg is van algoritmische selectie, maar eerder van zelfselectie van individuen die in hun online sociale netwerken gelijkgestemden opzoeken.

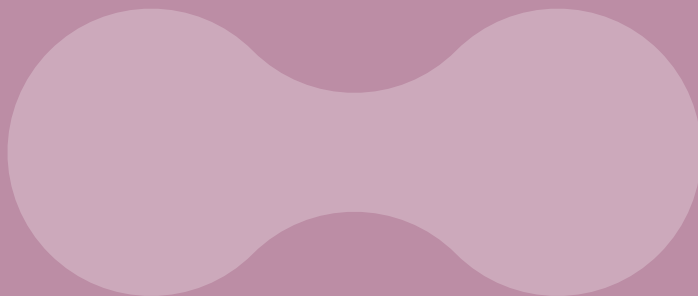
Het is waar dat mechanismen van algoritmische selectie uiteindelijk kunnen leiden tot het ontstaan van filterbubbels. In de Nederlandse context blijkt de praktijk echter anders te zijn: filterbubbels lijken uitermate doorlaatbaar te zijn en het grootste deel van de bevolking komt nog steeds in aanraking met alternatieve en verschillende meningen, onder andere door het gebruik van meerdere nieuwsbronnen en door wel door te klikken wanneer ze een afwijkende mening tegenkomen. Aan de uiteinden van het politieke spectrum kunnen inderdaad meer specifieke fringe bubbels ontstaan, waarin mensen met zeer betrokken en vaak extreme standpunten elkaar online actief opzoeken.¹⁴ Op deze platforms bestaat het risico dat mensen steeds meer gepolariseerd raken. Binnen deze bubbels kan er een versterking en verharding van standpunten plaatsvinden, omdat afwijkende meningen minder aanwezig zijn en er sprake is van een echo-effect, waarbij bestaande opvattingen worden herhaald en versterkt. Dit kan leiden tot een verminderde bereidheid om andere perspectieven te overwegen en kan de kloof tussen verschillende groepen vergroten.

¹⁴ Möller, J. (2021). Filter bubbles and digital echo chambers. In: Tumber, H. & Waisbord, S. (eds). *The Routledge Companion to Media Disinformation and Populism*. Londen: Routledge, pp. 92-100.

CONCLUSIE

Voor politieke actoren in het openbaar bestuur is de veranderde media-omgeving een uitdaging. Griffiers spelen een cruciale rol in de informatievoorziening voor politici. In een context waarin informatie in overvloed aanwezig is, is zorgvuldige selectie en prioritering van groot belang. Daarbij is het echter ook goed om met enige distantie en relativering naar soms verhitte maatschappelijk debatten te kijken. Op sociale media zijn altijd alternatieve feiten en waarheden te vinden maar deze spelen voor gewone burgers (en het overgrote deel van de politici) slechts een beperkte rol. Veel van de veronderstelde negatieve effecten van sociale media en digitalisering zijn of gebaseerd op onderzoek in de Verenigde Staten of missen überhaupt sterk empirisch bewijs. Dat betekent niet dat we ons helemaal geen zorgen hoeven te maken. Voor de overheid is een sterk bewustzijn van online dynamieken waarin desinformatie een rol speelt die kan leiden tot slecht geïnformeerde burgers – zelfs als dit maar op relatief beperkte schaal gebeurt – van groot belang. Het is belangrijk om bewust te zijn van bestaande dynamieken en actief te streven naar een meer constructieve dialoog en inclusieve informatieomgevingen om polarisatie te verminderen.

**Informatie én
desinformatie
vraagt om een
kritische blik**

Maïke Popma

Het werk van de raad en het college van B&W is afhankelijk van de juiste informatie om het democratisch proces van beoordeling en besluitvorming van voldoende kwaliteit te voorzien. Maar juist daartoe zijn veel informatiestromen nodig: formele en informele, gesproken en op een briefje toegestoken. Er is een nuttig verschil tussen oppositie en coalitie, een actiegroep die via sociale media driftig van zich laat horen kan zowel welgevallig als onwelgevallig uitkomen. U weet het zelf, in het werkveld van het lokaal openbaar bestuur is het informatiepalet zeer divers. Met af en toe een duwtje van precies die ene beminnelijke bemiddelaar of het voorzitterschap van een plechtstatige en toch joviale figuur om de boel bij elkaar te houden. Besturen is tenslotte mensenwerk.

Hier moeten we even stilstaan, want een recente ontwikkeling vraagt erom te bezien wat de houdbaarheid van deze denklijn is.

In de wereld van de kunst deed een zogenaamde prompt foto, gemaakt via de AI tool DALL-E 2, een boel stof opwaaien. Het is een afbeelding met de titel Pseudomnesia – the Electrian met twee vrouwen poserend achter elkaar in sepia. De afbeelding won medio april 2023 de Sony World Photography Award in de categorie “open/creative” maar werd kort daarop verwijderd van de website met prijswinnaars. Wat speelde zich hier af?

Maker Boris Eldagsen, ruim dertig jaar werkzaam als fotograaf, deed mee als hacker om de zwakte in het systeem van kunstbeoordeling zichtbaar te maken. Pseudomnesia, een oud Griekse aanduiding voor valse herinneringen aan gebeurtenissen die nooit hebben plaatsgevonden, koos hij als titel voor de serie afbeeldingen en de achterzijde markeerde hij met AI is not photography! Het debat waarop hij had gehoopt vond niet plaats. De jury zag in het gebruik van de tool geen aanleiding voor een debat over de invloed en effecten van het gebruik van AI in de sector. Eldagsen weigerde de prijs en riep op het podium opnieuw op om in dialoog te gaan. Dit resulteerde in het verwijderen van het werk van de website. Uiteraard is dit niet het eind van het verhaal. Eldagsen veranderde de naam in Ghosted - Resurrection of a Disappeared Image, het is nu onder die naam te vinden.

Dit incident maakt onderdeel uit van een ontwikkeling die vanuit het tech werkveld wel degelijk brede aandacht vraagt. AI-tools die beeld, tekst en stem genereren worden nu nog betiteld als van beperkte kwaliteit, maar een groep

tech bestuurders, filosofen en startups hebben onlangs opgeroepen om de ontwikkeling van deze tools voor een half jaar te pauzeren. Een opmerkelijke interventie uit Silicon Valley. Deze tijd moet worden gebruikt om de tools veiliger, accurater, begrijpbaarder en transparanter te maken, zo laat men in een manifest weten. Er bestaat ongerustheid over de disruptieve gevolgen voor de huidige maatschappelijke inrichting, gevolgen voor bestaande banen, ongewenste propaganda en het verspreiden van onwaarheden.

De inzet van deze tools is een onderdeel van het werkveld van politiek en bestuur. Over informatie en desinformatie kun je het niet eenvoudig eens worden. Zo zijn er zowel lovende als kritische recensies over de Electrician. En was er een jury die niet geïnteresseerd was in de maatschappelijke gevolgen van de gebruikte techniek, maar die wel maatregelen nam toen er kritiek kwam op hun eigen kritiekloosheid.

Het lokaal openbaar bestuur heeft de handen vol aan verschillende nieuwe techgerelateerde taken. Digitale vaardigheden voor inwoners, digitale upgrade van de eigen systemen. Al dan niet ondergebracht in een gemeenschappelijke regeling. Ook nieuwe rollen, zoals die van de cyberburgemeester en nieuwe begrippen zoals het online gebiedsverbod ontstaan. De invoering van de Wet open overheid staat soms op gespannen voet met ambtelijke rollen gericht op privacy en informatieveiligheid. Wellicht zijn weerbaar en betrouwbaar meer toepasbare begrippen. Weerbaar in de zin van adaptief zijn in een brede maatschappelijk ontwikkeling, om een eigentijdse democratie te zijn die betrouwbare herkenning en aansluiting biedt aan inwoners en ondernemers.

Juist de rol van de griffie is hierin uiterst actueel. Als informatie- en communicatie knooppunt is dit dé functie die de kwaliteit van het lokaal democratisch proces in goede banen leidt. Vind uw eigen lokale vorm uit via de ethische commissie, werkbezoeken, politieke markt etc. Zorg dat u een goede Chef bent voor deze Sache. Want eenmaal gegenereerd verdwijnt een promptfoto niet meer en één AI tool bedient vele vormen. Neem het voorbeeld uit de sectoren van kunst en high tech ter harte en ga de verdiepende dialoog aan met elkaar. Dat zorgt voor een juiste weg en verificatie van informatie.

Desinformatie
bedreigt
functioneren
gemeenten

Alexander Leeuw

Complottheorieën zorgen voor problemen bij gemeenten. Specifiek beleid ontbreekt. Binnenlandse Zaken en VNG werken aan een lokale aanpak.

De oorlog in Oekraïne heeft verstrekkende gevolgen. Hoe zit het met de gevaren die overheden hier online lopen? Volgens trollenbestrijder Robert van der Noordaa moeten gemeenten zich zorgen maken. 'Binnen de kortste keren ben je het grootste trollenleger van Nederland.' Robert van der Noordaa woonde en werkte in Rusland en Oekraïne totdat de annexatie van de Krim dat onmogelijk maakte. Tegenwoordig analyseert hij met Trollensics online trollenlegers die desinformatie spreiden over de coronacrisis en de oorlog in Oekraïne.

ANONIEME ACCOUNTS

Sinds de Maidanprotesten was Van der Noordaa al bezig de rol van trollenlegers in Oekraïne te analyseren en wat er zo allemaal aan oorlogstroepen de grens over ging. De bestaande tools bleken zeer beperkt. Daarop besloot Van der Noordaa om Richard Odekerken in te schakelen, die een achtergrond heeft in technische informatica. Samen besloten ze betere instrumenten te ontwikkelen en deden onder meer onderzoek naar burgemeester Broertjes van Hilversum. Die bleek, in tegenstelling tot wat De Telegraaf in 2017 schreef, níet te zitten achter een anoniem Twitter-account dat negatieve informatie over politici verspreidde. Van der Noordaa en Odekerken zagen het probleem van trollenlegers groeien en besloten in 2019 hun eigen bedrijf te beginnen: Trollensics. Zo konden ze media en universiteiten gaan helpen. Klanten kunnen alleen de software gebruiken, de diensten inschakelen of kiezen voor een tussenvorm.

COMPLOTTHEORIEËN

Ook voor gemeenten is het verspreiden van desinformatie een groeiend probleem. Complottheorieën kunnen op een heel directe manier problematisch zijn voor de democratie, schreef de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) in december in een brief aan de leden: raadsleden kunnen zelf actief desinformatie verspreiden, ze kunnen beïnvloed worden door desinformatie of er op een andere manier slachtoffer van worden. "Dit kan een zeer ontwrichtende en ondermijnende werking hebben op de democratische rechtsorde en het vertrouwen in de overheid."

(Dit artikel is eerder verschenen in Binnenlands Bestuur van 11 april 2022. De redactie van het Jaarboek heeft toestemming gekregen om het in dit Jaarboek op te nemen.)

ANTI-VACCERS

Er is steeds meer sprake van verstoring door gerichte belacties en inwoners die aankloppen met vragen en daarmee het werk van de gemeente frustreren. Als veiligheidsvraagstuk kan desinformatie de samenleving ontwrichten, schreef de VNG. “Wantrouwen in de overheid is één van de pijlers van deze theorieën, waardoor de overheid feitelijk in zijn geheel buitenspel wordt gezet als deel van het complot”. Of het nou komt door ‘ongewenste buitenlandse inmenging’ of niet. Trollensics onderzocht onder meer de antivax-trollenlegers. Het bedrijf analyseerde enkele miljoenen Nederlandse tweets uit de periode van 1 oktober 2020 tot 1 oktober 2021 waarin woorden stonden als ‘vaccineren’ en ‘coronaprik(ken)’. Vervolgens telden ze de tweets met linkjes, want met een link komt een bewering een stuk sterker over. Het overgrote deel van de tweets had geen link. De rest werd opgedeeld in links naar vier soorten websites: die van de overheid, de mainstream-media, altmedia en antivax. Enkele tienduizenden linkten naar antivax-websites. Van die berichten bleek meer dan de helft van twee websites te komen.

PROPAGANDA

Van der Noordaa: “Dan zie je dus dat meer dan de helft van de antivax-gerelateerde desinformatie komt van frontnieuws.com, zo'n oude nazisite waar de naam van is veranderd, in ninefornews.nl. Die schrijven berichten dat Bill Gates chips implanteert, dat we over twee jaar allemaal doodgaan, dat er geen Covid is – zeer extreemrechts en zeer pro-Russisch. Echte propaganda.”

De trollenlegers zijn sindsdien alleen maar gegroeid, ook in Nederland. Een trollenleger oprichten kan vanaf de bank: ‘Gewoon vanuit een huiskamer een linkje online plaatsen en iedereen kan zich erbij aansluiten. Binnen de kortste keren ben je het grootste trollenleger van Nederland.”

NIEUWE VRAAGSTUKKEN

Desinformatie en complottheorieën zorgen voor nieuwe vraagstukken, schreef de VNG aan de leden. Het lastige is dat er voor complottheorieën ‘weinig tot geen specifiek beleid’ is. In samenwerking met Binnenlandse Zaken werkt de VNG momenteel aan een lokale aanpak, want er wordt voor de preventie en aanpak steeds vaker naar gemeente gekeken. “Maatschappelijke onrust en desinformatie kunnen elkaar versterken.”

De bestuurlijke aanpak van desinformatie

INLEIDING

Het wordt steeds moeilijker om vast te stellen of gepubliceerde data of berichten op het internet wel kloppen. Het is ook onduidelijk wie kan vaststellen wat 'waar' of 'onwaar' is en of dat maatschappelijk geaccepteerd wordt. Wel is zeker na de Covid-19 crisis duidelijk geworden dat berichtgeving op sociale media, al dan niet bewust, kan leiden tot lokale openbare ordeverstoringen en desinformatie kan daar een rol in spelen. Er zijn verschillende partijen die een rol kunnen spelen in de aanpak van desinformatie op sociale media. Naast burgers, politie en de grote internetbedrijven is de overheid één van de partijen die een rol kan vervullen bij de aanpak en de omgang met desinformatie.

In deze bijdrage wordt specifiek ingegaan op de vraag wat burgemeesters kunnen doen om desinformatie aan te pakken. Burgemeesters zijn verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde en veiligheid in gemeenten. We gaan in deze bijdrage niet in op juridische mogelijkheden, maar vooral op communicatie mogelijkheden bij de aanpak of in dit geval het ontkrachten van desinformatie. Er wordt aandacht besteed aan de relatie tussen desinformatie en de openbare orde, de prevalentie van desinformatie als bron van ordeverstoringen, de opvatting en ervaringen van burgemeesters bij het ontkrachten van desinformatie, lessen uit de handreiking van het Ministerie van BZK voor het ontkrachten van desinformatie, burgemeesters en hun visie over de inzet van online communicatie, juridische problemen rondom het online monitoren van desinformatie en tot slot volgt een afsluitende paragraaf.

IS ER EEN RELATIE TUSSEN DESINFORMATIE EN OPENBARE ORDE?

Voordat wordt ingegaan op de relatie tussen desinformatie en openbare orde moet er eerst aandacht worden besteed aan de definitie. Met 'desinformatie' wordt in dit geval bedoeld het doelbewust, veelal heimelijk, verspreiden van misleidende informatie met als doel om het publieke debat, democratische processen en de open economie of nationale veiligheid te schaden of te verstoren. Een duidelijk voorbeeld van een ordeverstoring als gevolg van desinformatie komt uit Frankrijk. Er circuleerde een filmpje op sociale media, waarin een man aangaf dat mensen goed op hun eigen familie moeten letten, omdat zigeuners in witte busjes kinderen ontvoeren om ze te prostitueren en hun organen te

verhandelen. Volgens de lokale politie betrof het een gerucht. Toch gingen tientallen mannen uit de omgeving van Parijs er die avond met stenen en messen op uit om Roma te bedreigen en benzine over hun auto's te gooien.¹ Dit voorbeeld laat zien dat desinformatie duidelijk kan raken aan de openbare orde en veiligheid.

Tijdens de Covid-19 crisis gingen er veel berichten rond over mogelijke wondermiddelen tegen Covid-19 (drinken van bleekwater bijvoorbeeld), maar ook over de schadelijkheid van vaccins. Later in deze bijdrage zullen we hier nog verder op ingaan omdat de overheid erg heeft geworsteld met dit specifieke vraagstuk. Desinformatie lijkt een probleem. Experts stelden in 2021 vast dat over vijf jaar ongeveer 90% van de online content gemanipuleerd is.² Dit alles samen maakt dat burgemeesters moeten nadenken over hun rol bij de aanpak van desinformatie.

BURGEMEESTERS EN ZICHT OP EFFECTEN VAN DESINFORMATIE

Hoe groot is het probleem voor Nederlandse gemeenten? Hebben Nederlandse burgemeesters ervaring met desinformatie als bron van openbare-ordeverstoringen? Harde cijfers hierover zijn niet bekend. Recent waarschuwde de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) voor de dreiging die uitgaat van complottheorieën voor de veiligheid in Nederland: inmiddels zouden zo'n 100.000 Nederlanders dergelijke complotten aanhangen.³ Complotten betreffen één specifieke soort desinformatie.

Uit het onderzoek 'Niet bevoegd, wel verantwoordelijk' blijkt dat 11% van de ondervraagde burgemeesters aangeven minimaal één keer te hebben meegeemaakt dat online desinformatie een dreiging vormde voor de openbare orde en veiligheid.⁴ Een van de aspecten die het lastig maakt is dat je zowel desinformatie moet herkennen alsook zicht moet hebben op de complexe relatie tussen desinformatie en openbare orde. In vergelijking met andere vormen van online aangejaagde ordeverstoringen blijkt 11% relatief weinig. Ter vergelijking: 38% van

¹ <https://www.theguardian.com/world/2019/mar/27/roma-call-for-protection-after-vigilante-attacks-inspired-by-fake-news>

² <https://vives.nl/deepfakes-kunnen-op-zijn-tijd-de-samenleving-ontwrichten-blijkt-uit-onderzoek-van-tilburg-university/>

³ <https://nos.nl/artikel/2471755-aivd-complottheorieen-over-machtige-elite-ernstige-dreiging>

⁴ Bantema, W., Westers, S. & Munneke, SAI (2020). Niet bevoegd, wel verantwoordelijk? Hand-havings- en mogelijkheden bij online aangejaagde ordeverstoringen. Boom Bestuurskunde: Den Haag.

de burgemeesters heeft ervaring met online oproepen tot demonstraties, bijna vier keer zoveel. Ondanks dat burgemeesters weinig ervaring hebben met desinformatie, zien de meeste van hen (71%) wel degelijk een belangrijke rol voor zichzelf weggelegd bij het actief ontcrachten van desinformatie om zo ordeverstoringen te voorkomen. Een deel van hen heeft dat ook daadwerkelijk ooit gedaan (36%).

Uit recent gepubliceerd onderzoek van het CBS onder burgers komt naar voren dat de meeste burgers in 2022 wel eens online oproepen tot demonstraties voorbij hebben zien komen op sociale media (59%), in 3% van de gevallen wordt verwezen naar andere bronnen van ordeverstoringen zoals acties tegen beleid, pesterijen en het verspreiden van complottheorieën.⁵ Het lastige aan deze cijfers is dat het op zichzelf al vereist dat inwoners desinformatie herkennen en ook bestempelen als desinformatie. Hoe dan ook lijkt desinformatie als bron van openbare ordeverstoringen vooralsnog geen grote rol te spelen in de beleving van inwoners bij hun gebruik van internet en sociale media. Ondanks dat er weinig ervaring was met desinformatie onder burgemeesters tijdens het onderzoek 'Niet bevoegd, wel verantwoordelijk' kwamen burgemeesters destijds zelf al met een aantal concrete suggesties over hoe desinformatie het beste ontcracht zou kunnen worden.⁶

BURGEMEESTERS OVER HET ONTKRACHTEN VAN DESINFORMATIE

De burgemeesters gaven onder andere aan dat ze bij het ontcrachten van nepnieuws allereerst de juiste feiten vermelden via persoonlijke of gemeentelijke social mediakanalen. In deze berichten verwijzen ze bij voorkeur naar persberichten en klassieke nieuwsberichten in kranten of de eigen gemeentelijke website. Burgemeesters zijn er overwegend van overtuigd dat deze manier van ontcrachten van desinformatie werkt. Het online ontcrachten wordt gezien als een manier om onrust te voorkomen en te verminderen.

Burgemeesters verwachten met gezag te kunnen communiceren en hopen dat ze op die wijze onjuiste berichtgeving snel kunnen rechtzetten. Een aantal burge-

---

⁵ <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2023/online-veiligheid-en-criminaliteit-2022/9-online-oproepen-tot-openbare-ordeverstoring>

⁶ Zie: Bantema e.a. 2020, p.14-15 voor de opzet en gebruikte methoden van het betreffende onderzoek.

meesters gaf aan zichzelf te zien als een lokaal, gezaghebbend, geloofwaardig en neutraal overheidskanaal. Er zijn daarnaast ook burgemeesters die aangeven dat ze communiceren via hun eigen sociale media te persoonlijk vinden en de voorkeur geven aan mededelingen via de gemeentelijke website, waar ze dan met hun persoonlijke sociale media weer naar kunnen verwijzen. Burgemeesters willen bovendien niet zonder meer op alle desinformatie ingaan.

Er moet in hun ogen wel duidelijk sprake zijn van een (mogelijk) grote impact op de openbare orde en veiligheid. Een van de manieren waarop burgemeesters aangeven dat te kunnen doen, is door het niet desinformatie te noemen maar wel de 'waarheid' te vertellen om zo een gedoseerd tegenwicht te bieden aan de desinformatie.

In het onderzoek ook enkele tips gegeven aan collega burgemeesters over de condities waaronder je desinformatie al dan niet kan ontkrachten. Zo wordt aangegeven dat burgemeesters heel erg zeker van hun zaak en de feiten moeten zijn als ze zich publiekelijk uitlaten over desinformatie. Er wordt ook een aantal valkuilen aangedragen. Zo gaf één van de burgemeesters in het onderzoek aan dat men beter niet inhoudelijk op politieke dossiers kan reageren. Een nog grotere valkuil vinden burgemeesters het maken van onderscheid tussen desinformatie en de vrijheid van meningsuiting. Hoe kun je een mening onderscheiden van een onjuist vermeld feit? Als burgemeester ga je per slot van rekening niet over de uitingen van je inwoners. Wanneer inwoners online te ver gaan, is het bovendien aan de rechter of het strafrecht om daar een oordeel over te vellen, aldus een van de burgemeesters. Een andere bestuurder gaf aan dat door te reageren op een onjuist bericht je het gevaar loopt om in een discussie te belanden waar niet alleen feiten, maar ook smaak over hoe informatie gepresenteerd wordt een rol kan spelen. Een van de adviezen die we als onderzoekers destijds meegaven aan bestuurders was om zich te beperken tot het formuleren van een tegengeluid via neutrale overheidskanalen.⁷

---

⁷ Voor meer informatie zie Bantema e.a. 2020, p. 57-60.

TIPS UIT DE HANDREIKING DESINFORMATIE (BZK)

Recentelijk kwam het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) met een handreiking waarin bestuurders handvatten krijgen aangereikt die ze kunnen gebruiken bij het herkennen en ontcrachten van desinformatie. Ik beperk me hier tot de tips over hoe je desinformatie kan ontcrachten en waar je op moet letten als je reageert. Terecht wordt gesteld dat een eventuele reactie soms niet het gewenste effect heeft en het de effecten van desinformatie juist groter maakt. Zeker als het gaat om content die juist bedoeld is om aandacht te genereren. Reageren op desinformatie is vaak het ontcrachten of tegenspreken van een bericht, maar hoe doe je dat?

Alvorens te reageren, is er een aantal overwegingen om in het achterhoofd te houden. We noemen er een aantal, te weten: (1) Mensen hebben recht om hun mening te uiten, ook als die tegen beleid in gaat, (2) probeer niet mee te gaan in de inhoud van het verspreide bericht maar probeer het bericht te ontcrachten, (3) personen die desinformatie verspreiden hebben vaak weinig vertrouwen in de overheid en (4) verwacht weerstand (voor meer tips zie handreiking). De wijze waarop desinformatie ontcracht kan worden krijgt ook aandacht in de handreiking. Als een bericht schadelijk is voor een grote groep mensen kan men overwegen om het bericht publiekelijk te ontcrachten. Als het gaat om een individuele burgers is uiteraard een kleinschalige reactie passender.

Bij het ontcrachten van het bericht is het belangrijk de inhoud te ontcrachten, zonder daarbij te veel in te gaan op de inhoud. De burgemeesters die in 2019 een bijdrage leverden aan het onderzoek 'Niet bevoegd, wel verantwoordelijk' lijken zich daar, op basis van hun antwoorden destijds, al goed van bewust. Volgens de handreiking is één van de mogelijkheden om het bericht te ontcrachten via drie stappen. Kern van die stappen is dat het herhalen en tegenspreken van desinformatie het waarheidsgevoel van mensen versterkt. Hoe dan? Allereerst door de juiste feiten te presenteren, maar de desinformatie niet te ontkennen. Een tweede stap is dat het onjuiste bericht eenmaal wordt herhaald om aan te geven dat het bericht desinformatie bevat en waarom dat zo is, met een zo goed mogelijke onderbouwing. Bij de derde en laatste stap kan de juiste informatie nogmaals herhaald worden. Omdat desinformatie hardnekkig kan zijn wordt aanbevolen om de desinformatie op meerdere kanalen te ontcrachten en ervoor te zorgen dat het breed gedeeld kan worden op sociale media.

BURGEMEESTERS/GEMEENTEN EN ONLINE COMMUNICATIE

De handreiking van het Ministerie van BZK gaat niet in op de vraag wie moet communiceren. Zij is gericht op bestuurders, maar binnen gemeentelijke organisatie zijn er ook andere stakeholders die daarin een rol kunnen spelen, bijvoorbeeld communicatiemedewerkers, jongerenwerk en in sommige gevallen ook de politie. Een aanvullend aspect waar geen aandacht aan werd besteed in de handreiking is de vraag via welke kanalen het online contact tussen bestuurders en inwoners zou moeten plaatsvinden. Ook daar kan op basis van het onderzoek 'Niet bevoegd, wel verantwoordelijk' wat over gezegd worden.

Juist wanneer men niet weet wie er achter een specifieke online uiting of desinformatie-bericht zit, kan online communicatie een interessant handelingsperspectief zijn. Bijvoorbeeld wanneer er veel polarisatie is in online discussies tussen inwoners. Uit onderzoek blijkt dat maar weinig burgemeesters ooit hebben gereageerd binnen een online discussie (32%) en nog een kleiner deel vindt het een goed idee om dat meer te gaan doen (26%). Burgemeesters geven in de toelichting aan te willen voorkomen dat ze onderdeel van online discussies worden en daardoor hun neutraliteit als burgemeester te verliezen. Een groter deel van de burgemeesters vindt het een goed idee om in algemene bewoordingen online te reageren (54%). Bijvoorbeeld door slachtoffers van online narigheid een hart onder de riem te steken of om hun afkeuring uit te spreken over bepaalde zaken die de gemeente of inwoners aangaan en die online spelen of om inwoners een handelingsperspectief te bieden. In veel gevallen doet men dit het liefste in een fysiek gesprek of contact en niet online. Ook hier geldt dat maar een klein deel van de burgemeesters aangeeft dat hij of zij ooit in algemene bewoordingen online heeft gereageerd om ordeverstoringen te voorkomen (35%).

Een klein deel van de burgemeesters vindt het een goed idee om online in gesprek te gaan met individuele inwoners (26%), een groter deel heeft dat ooit geprobeerd (48%). Burgemeesters blijken verschillende opvattingen te hebben over online in gesprek gaan met individuele inwoners. Dat kan gebaseerd zijn op eigen ervaringen. Een van de burgemeesters is bijvoorbeeld een keer een tweetgesprek aangegaan met een inwoner over online uitingen die waren gedaan en ervaarde dat een dergelijk gesprek tot niets leidde. Ook via de e-mail had hij soortgelijke ervaringen; hij verkiest dan ook telefonisch contact met inwoners wanneer hij daartoe aanleiding ziet. In zijn optiek lezen mensen online berichten vanuit emotie en dan moet je daar als burgemeester weer uitleg over

geven. Een andere collega sluit zich daarbij aan. Hij spreekt van 'welles-nietes-pelletjes' en veel emotie. Hij doelt daarmee op het plaatsen van berichten en het voortdurend ontvangen van tegenberichten.

Vanuit de voorlichting of communicatie van de betreffende gemeente wordt wel eens gereageerd op een online bericht als het kwetsend is voor inwoners of groepen. Vaak wordt dan geprobeerd om in gesprek te komen met de personen die dergelijke berichten plaatsen. Ook andere burgemeesters geven duidelijk aan waarde te hechten aan nuance en persoonlijk contact als belangrijke ingrediënten om mensen bij elkaar te brengen. Deze waarde strookt niet met de aard en de omgang van mensen op sociale media. Wanneer moet je wel reageren en wanneer niet? Een van de burgemeesters geeft aan dat bepaalde zaken beter genegeerd kunnen worden, omdat reageren juist een beloning kan zijn voor sommigen. Hij doelde daarbij vooral op sterk gepolariseerde discussies zoals de zwarte pietendiscussie.⁸

Er zijn ook burgemeesters die minder terughoudend zijn op het gebied van online communicatie. Een van de burgemeesters reageert online via een direct persoonlijk bericht om bepaalde inwoners te vragen wat het probleem is en geeft aan dat hij er graag verder over praat onder het genot van een kopje koffie. In zijn ervaring reageren de meeste mensen daar erg positief op, het wordt gewaardeerd. In een aantal gevallen hebben inwoners geen behoefte om verder te praten over een bericht, omdat veel berichten in een opwelling geplaatst worden maar in sommige gevallen is die behoefte aan een gesprek er wel. Deze wijze van interveniëren is in ieder geval mogelijk in een kleine gemeente. Zo worden de inwoners die negatieve berichten plaatsen uit hun anonimiteit gehaald. Het idee dat iemand belang hecht aan hun bericht wordt al gewaardeerd. Wanneer men weet wie er achter een specifieke uiting zit is een fysiek en persoonlijk contact vaak het meest passend.

---

⁸ Voor meer informatie zie Bantema e.a. 2020, p. 54-57.

MONITOREN VAN DESINFORMATIE

Om te kunnen reageren heb je als gemeente een sterke informatiepositie nodig en dan kom je op het terrein van online monitoring. Amsterdam is een van de gemeenten die bestuurlijk beleid heeft op het gebied van desinformatie. In haar Agenda Digitale Veiligheid ligt nu een grotere nadruk op de vaardigheden van burgers bij het herkennen van desinformatie, maar is eveneens aandacht voor de monitoring van desinformatie. Door 'samen met grote platforms en (mogelijk ook) veiligheidsdiensten beter toezicht te houden (monitoren) op online-informatie die rondgaat binnen Amsterdamse gemeenschappen'.⁹

Hier kleeft ook een risico aan. Het 'monitoren' van wat in de gemeente gaande is, kan op gespannen voet met de privacywetgeving komen te staan. Van gemeenten wordt hier dus een balanceer act gevraagd tussen enerzijds 'weten wat er speelt' en anderzijds de privacybescherming op basis van artikel 8 EVRM en de Algemene Verordening Gegevensverwerking (AVG). De vraag hoe desinformatie kan worden aangepakt en waar de grenzen liggen, is daar een onderdeel van. In de eerdere tips is ook al aangegeven dat het verstandig is (burgemeesters gaven dat zelf ook aan) om buiten discussies over smaak en tevredenheid met beleid te blijven.

Naar aanleiding van het onderzoek 'Black box van gemeentelijke online monitoring'¹⁰ zijn meerdere aanbevelingen en handreikingen ontwikkeld die houvast geven voor de van toepassing zijnde juridische kaders. Inmiddels is dit kader in expertmeetings besproken en is het wachten op het moment dat het Ministerie van BZK en VNG deze handreiking publiceren. Als gemeenten besluiten actief te monitoren op desinformatie, is de belangrijkste aanbeveling om alleen te kijken naar patronen of algemene zoektermen die duiden op desinformatie. Wanneer de gemeente stuit op bepaalde accounts die verdacht zijn en een groot deel van de desinformatie verspreiden, is het raadzaam om de politie te betrekken. Het gaat dan namelijk al snel buiten de bevoegdheid van gemeenten en om ingrijpende inbreuken op de privacy van inwoners. Eveneens kan overwogen worden de hulp in te schakelen van particulieren bedrijven die specifieke kennis op dit terrein hebben. Dit ontslaat gemeenten overigens niet van hun verplichting de AVG na te leven.

⁹ <https://www.amsterdam.nl/innovatie/digitalisering-technologie/digitale-veiligheid/digitale-veiligheid-online-veilige/>

¹⁰ Bantema, W., Westers, S., Hoekstra, M., Herregodts, R., Munnike, S. (2021) Black Box van gemeenten - te - lij - ke online monitoring: Een wankel fundament onder een stevige praktijk. Sdu Uitgevers.

TOT BESLUIT

Samengevat kunnen burgemeesters namens gemeenten zeker een rol spelen bij de aanpak van desinformatie. Uit de bijdrage blijkt dat de meeste bestuurders ook daadwerkelijk willen optreden tegen desinformatie. Dat is goed te begrijpen omdat ordeverstoringen steeds vaker online ontstaan. De besproken lessen uit de handreiking van het Ministerie van BZK kunnen zeker bijdragen aan een meer effectieve bestuurlijke aanpak van desinformatie, al blijkt dat in 2019 veel burgemeesters al heel goed wisten wat wel en niet verstandig is bij het ontcrachten van desinformatie.

In de praktijk zullen burgemeesters moeten ondervinden wat werkt onder welke omstandigheden. Dat blijft mensgericht maatwerk. Er is nog weinig bekend over de effectiviteit van online communicatie door bestuurders, gemeenten en bijvoorbeeld politie. Er is ook nog weinig zicht op wat er precies online speelt op het gebied van desinformatie en hoe het de openbare orde beïnvloed. Wanneer burgemeesters willen weten wat er online speelt, kunnen ze gebruikmaken van signalen van de politie of proberen binnen de gemeente een online informatiepositie op te bouwen. Die eigen informatiepositie is juridisch ingewikkeld. De gemeente heeft namelijk een beperkte bevoegdheid om dit te kunnen doen (o.b.v. de Gemeentewet art. 172a). Ook worden er al snel persoonsgegevens verzameld en komt ook de AVG in beeld. Naast juridische aspecten rondom de informatiepositie van gemeenten op het gebied van desinformatie speelt ook nadrukkelijk een strategisch vraagstuk. Hoe ga je als gemeente bijvoorbeeld om met waarheden en feiten die zelf niet gehanteerd worden of die zelfs worden afgewezen door de gemeente? Wiens 'waarheid' is leidend of is het belangrijk dat verschillende 'waarheden' naast elkaar kunnen bestaan? Daarmee kom je ook op ethische vragen.

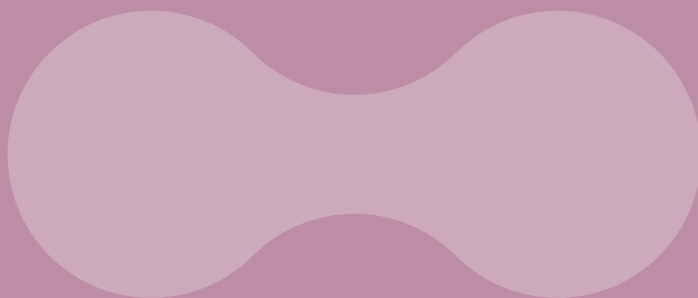
Eerder is naar voren gekomen dat het Ministerie van VWS samen met een denktank probeerde desinformatie rondom vaccinatie en Covid-19 te reguleren.¹¹ Door experts in te zetten werd een serieuze poging gedaan om de waarheid van het moment (zo kunnen we het nu noemen) vast te stellen in elke fase van de epidemie. Wat het spannend maakt is dat er op veel momenten dermate weinig bekend was dat niet helemaal uit te sluiten was dat bepaalde berichtgeving over vaccins op een specifiek moment mogelijk over langere tijd als desinformatie

---

¹¹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/04/27/vragen-over-de-werkwijze-van-de-denktank-desinformatie-a4163237>

bestempeld zou kunnen worden. In plaats van het ontcrachten van desinformatie zijn in sommige gevallen berichten in samenwerking met sociale mediaplatformen verwijderd of ontoegankelijk gemaakt. Dit is mijns inziens, een verregaande stap als het gaat om controle op de juistheid van online-informatie en daar zou zeer terughoudend mee omgegaan moeten worden. Wanneer het verkrijgen van de online informatiepositie op een deugdelijke manier tot stand komt, zou het niet onlogisch zijn als burgemeesters een belangrijke rol blijven vervullen bij het ontcrachten van desinformatie. Naast dat ze gebruik kunnen maken van de lessen die de handreiking van BZK aandraagt en de kennis over hun inwoners en de gemeenschap, is het ook goed om per geval te kijken wie met het meeste gezag en legitimiteit de boodschap kan uitdragen. In het geval van jongeren is de burgemeester allicht niet de aangewezen partij. De komende jaren is veel meer onderzoek nodig naar manieren om via slimme communicatie de loop der dingen online op een nette juridische en democratisch aanvaardbare manier als overheid te kunnen beïnvloeden.

De strijd tegen desinformatie in het mbo

Wouter van der Horst

“Extraordinary claims require extraordinary evidence”. Deze verklaring werd door de beroemde Amerikaanse astronoom, astrofysicus, kosmoloog en wetenschapscommunicator Carl Sagan gepubliceerd met als doel aan te geven dat de omvang van bewijsmateriaal in verhouding moet staan tot de buitengewoonheid van een bewering. Wanneer bijvoorbeeld wordt beweerd dat de aarde plat is, dan hoort daar uitzonderlijk sterk bewijs bij, omdat dit in strijd is met het wetenschappelijk vaststaande feit dat de aarde daadwerkelijk rond is.

De Sagan-standaard is jarenlang een goede methode geweest in de strijd tegen desinformatie. Toch lijkt onze huidige tijd deze methode te hebben ingehaald. Het is dankzij de snelle ontwikkelingen op het gebied van media en technologie namelijk voor iedereen mogelijk om bij elke onjuiste theorie voldoende onderbouwing te vinden die de legitimiteit van de opvatting lijken te ondersteunen. Maar het gaat nog verder dan dat: het is sinds kort zelfs mogelijk om door middel van synthetische media als ChatGPT en Midjourney niet van echt te onderscheiden teksten, audio, afbeeldingen en video's binnen seconden te produceren waardoor de verspreiding van desinformatie een ongekende vlucht neemt. Hoe kunnen mbo-docenten zich wapenen tegen dit probleem? En hoe blijven ze in gesprek met hun studenten wanneer zij dreigen af te glijden in wilde complottheorieën en schadelijke informatie?

Voor de bijna 500.000 mbo-studenten in Nederland zijn onderzoeksvaardigheden geen standaard onderdeel van het mbo-curriculum, maar studenten worden wel getraind in het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden. Dit is namelijk een belangrijk onderdeel van het vak burgerschap. Dit vak heeft als doel om studenten volledig klaar te stomen voor een volwaardige deelname aan de maatschappij in de breedste zin van het woord. Hoewel er geen vast curriculum voor burgerschap bestaat, zien we dat de problematiek rondom desinformatie meestal binnen dit vak wordt behandeld. Toch is niet iedere docent burgerschap voldoende toegerust om de complexiteit van dit onderwerp te behandelen. Het gaat namelijk verder dan alleen deze kritische denkvaardigheden. Technologische kennis op het gebied van algoritmes, kunstmatige intelligentie en synthetische media is namelijk net zo belangrijk in de strijd tegen desinformatie.

Het Practoraat Mediawijsheid is een belangrijke spil in het beschikbaar maken van kennis en lesmateriaal voor mbo-docenten rondom desinformatie en technologie. Op ons populaire platform mbomediawijs.nl is een speciale pagina

ingericht over dit onderwerp. Deze pagina is tot stand gekomen dankzij het samenwerkingsproject Goed in Gesprek over Verkeerde Informatie, een samenwerking tussen ons practoraat, kennisnet, beeld en geluid en het netwerk Mediawijsheid. Op deze pagina zijn explainer video's te vinden over gesprekstechnieken, brononderzoek, het verschil tussen mis-, mal-, en desinformatie, de betrouwbaarheid van experts, de werking van onderzoeksjournalistiek en keuzebeïnvloeding op het internet. Daarnaast zijn er kant-en-klare lessen ontwikkeld over onder andere factchecking, deepfakes en waarheidsvinding. Tot slot zijn er relevante onderzoeken en lessen van externe partners samengebracht om tot een zo compleet en overzichtelijk mogelijk (gratis) aanbod te komen.

Ondanks ons initiatief moeten we helaas constateren dat de polarisatie ook in het mbo toe blijft nemen en dat de verspreiding van desinformatie daar een belangrijke rol in speelt. Mijn verwachting is dat het succes van synthetische media deze ontwikkeling exponentieel laat toenemen. Daarom is het essentieel om onze volksvertegenwoordigers te informeren over dit onderwerp, met als doel dat dit hoog op de agenda blijft staan. Want juist via het mbo-onderwijs bereiken we alle lagen van de samenleving en kunnen we de maatschappij weerbaar maken tegen een van de grootste bedreigingen van onze tijd. Daarbij is het belangrijk om niet alleen stil te staan bij de gevaren van de digitale wereld, maar juist ook in te zetten op de positieve aspecten. Zo blijkt uit recent onderzoek van communicatiewetenschapper Susan Vermeer dat de politieke betrokkenheid onder jongeren juist wordt vergroot door het gebruik van digitale platforms.

Over online schadelijk en immoreel gedrag

Interview met Mariëtte van Huijstee

Ricus Tiekstra en Harmen Binnema

Jullie hebben in 2021 onderzoek gedaan naar online schadelijk en immoreel gedrag, in opdracht van het WODC. Dit heeft geresulteerd in het rapport 'Online ontspoord', Wat was het idee achter dit onderzoek?

Het was een verkennende studie, waarin we in de breedte hebben gekeken naar schadelijk gedrag online: wat is het, wat bestaat er allemaal, hoe groot is het, hoe erg is het en wat kunnen we eraan doen? Het verspreiden van desinformatie is dan ook maar één van de vele vormen van online schadelijk gedrag.

Waar ik zelf het meest trots op ben, is dat we een taxonomie hebben ontwikkeld waarin je die veelheid aan schadelijke gedragingen in één oogopslag ziet. Al die vormen van (online) schadelijk gedrag werden nog niet met elkaar in verband gebracht. Vervolgens konden we inzichtelijk maken welke online mechanismen dit gedrag beïnvloeden.

Want het gaat om hele verschillende soorten gedrag: we zagen online haat, het verspreiden van complottheorieën, maar bijvoorbeeld ook het verspreiden en meedoen aan extreme challenges. Leggen die mechanismen dan uit hoe dat schadelijke gedrag in de hand wordt gewerkt?

Ja, onze studie laat zien dat het dezelfde mechanismen zijn die heel veel verschillende soorten online schadelijk gedrag beïnvloeden. Ik zeg er wel meteen bij, deze online mechanismen zijn één categorie van vele beïnvloedende factoren. Het is echt een valkuil in dit debat om al het schadelijke gedrag dat we online zien volledig toe te schrijven aan hoe platformen/sociale media werken. Het is niet zo één-op-één: "omdat we nu Facebook hebben, hebben we deze samenleving". Er zijn ook genoeg offline factoren.

Maar kun je wel op basis van jullie onderzoek zeggen dat het een groter probleem is geworden of dat bepaalde soorten schadelijk gedrag zijn toegenomen?

Dat is dus echt heel erg moeilijk. Dat komt gewoon door het gebrek aan gegevens. Een belangrijke vraag was: hoe groot is het probleem? Die vraag hebben we eigenlijk niet kunnen beantwoorden. We hebben heel anekdotisch cijfers rond

specifieke problemen naar boven kunnen halen. Denk aan wraakporno, sexting en grooming. Dat wordt dan goed in kaart gebracht onder jongeren en dan zie je dat het een groeiend probleem is. Maar als het bijvoorbeeld gaat over desinformatie? We hebben er eigenlijk gewoon geen goed zicht op hoe groot het is.

Tegelijkertijd worden de mogelijkheden voor verspreiding van desinformatie wel steeds groter. Kijk bijvoorbeeld naar die deep fakes, een onderdeel van desinformatie. Dat zijn beelden of geluidsfragmenten van mensen die suggereren dat iemand iets gezegd of gedaan heeft wat ze niet echt gezegd of gedaan hebben. Dankzij AI worden die steeds makkelijker om te maken. Waar je twee, drie jaar geleden nog best wel van goeden huize moest komen om die fakes te maken, kun je dat nu met een half uurtje knutselen zelf doen.

We hebben ook wel het belang van die vraag naar de omvang en de ernst ter discussie gesteld. Het antwoord op die vraag hangt ook af van de gekozen criteria. Gaat het bijvoorbeeld om het aantal slachtoffers, de ernst, omvang of het risico van de schade in de toekomst? Alle fenomenen zijn op hun eigen wijze zorgelijk – voor de maatschappij, voor individuen of groepen individuen.

Als de techniek zoveel beter is geworden en voor veel meer mensen toegankelijk, betekent dat dan ook dat meer mensen erin trappen? Dat zij niet meer het onderscheid zien tussen het echte nieuws en fake news?

Ik bedoelde eigenlijk vooral dat het aantal verspreiders en het aantal mogelijkheden toeneemt om dit te gaan doen. Het aanbod van desinformatie wordt potentieel groter: eerst kon bijvoorbeeld één op de tien mensen dit (pin me niet vast op dit cijfer), nu is dat aantal groter. Of de impact ook groter wordt? Dat is een interessante vraag, want tegelijkertijd weten we er ook steeds meer van. Steeds meer mensen komen in aanraking met generative AI en hebben wel eens een plaatje met DALL-E gemaakt. Misschien worden mensen ook wel weerbaarder en gaan ze minder vertrouwen wat ze online zien. Aan de andere kant: nog maar een paar weken geleden werden er beelden online verspreid dat het Pentagon in brand zou staan. Dat had direct effect op de beurskoersen. Blijkbaar hadden mensen toch niet door dat dat nep was.

In jullie rapport staat ook een strategische agenda voor de overheid om de online omgeving veiliger te maken en schadelijk en immoreel gedrag online tegen te gaan. Maar is de overheid daar nog wel toe in staat; is het niet te groot, te ingewikkeld geworden?

Nee, ik vind dat heel moeilijk om te accepteren. Zonder dat ik precies weet wat de beste methode is, moeten we als samenleving niet bij voorbaat opgeven en er alles aan doen om de online omgeving veiliger en socialer te maken. Waar ik heel veel hoop op heb gevestigd, is de Digital Services Act vanuit Europa die de lidstaten heel binnenkort moeten gaan implementeren. De hele grote platformen krijgen behoorlijke verplichtingen om de risico's van hun verdienmodellen op de samenleving in kaart te brengen. Ze moeten zich in hun kaarten laten kijken, dus ook echt informatie delen. Tot nu toe moesten we vertrouwen op de blauwe ogen van de public affairs mensen van de grote platformen dat ze hun best doen, en dat is onvoldoende.

Ik denk dat dat een hele belangrijke stap is, voor ons als samenleving en als democratie om beter zicht te krijgen op hoe die platformen werken en welke maatregelen we kunnen nemen. Want nu is het vaak welles-nietes. Dan zeggen zij, "maar we doen alles wat we kunnen" en zie je tegelijkertijd dat tienermeisjes allerlei anorexiafilmpjes te zien krijgen, of dat er misinformatie over Oekraïne verspreid wordt.

Als je die Digital Services Act goed wilt laten werken, ligt daar een belangrijke rol voor de toezichthouder.

Ja, die heeft niet alleen voldoende geld nodig, maar vooral ook kennis en capaciteit. Hoe kun je nou beoordelen of zo'n bedrijf op de juiste manier rapporteert? Welke informatie willen we nou eigenlijk zien? Het is belangrijk dat in de eerste toezichtsrondes echt heel goed de vinger aan de pols wordt gehouden en er hoge standaarden worden neergezet. Als dat niet vanaf het begin lukt, ben ik bang dat we geen betekenisvolle informatie krijgen. Dat je dan zo'n rapportage krijgt van "de meest gelikete filmpjes waren kattenfilmpjes, en we hebben zoveel strafbare content verwijderd". Tsja. We willen inzicht in de manieren waarop ze hebben geprobeerd pro-sociale content te bevorderen en schadelijke content te verminderen, en welke afwegingen daar zijn gemaakt.

We hadden het over de bereidheid van die platformen om inzicht te geven en hoe de overheid daarop kan toezien. Zijn er ook dingen die de overheid rechtstreeks met de gebruikers van internet en sociale media zou kunnen doen? Hoe voorkom je dat mensen met desinformatie in aanraking komen, hoe maak je hen weerbaarder en alerter?

We hebben het bij het Rathenau Instituut wel eens over technologisch burgerschap. Dat is eigenlijk een soort mediawijsheid 3.0. Dat je mensen in staat stelt om na te kunnen denken over hoe technologie werkt.

Ook erg belangrijk is het gesprek in de klas met jongeren, of tussen ouders, over wat toelaatbaar en ontoelaatbaar, wenselijk en onwenselijk is. Het viel ons op dat de normen en waarden van wat we normaal gedrag vinden offline best uitgekristalliseerd zijn, maar dat dat online veel meer fluide is. Daar is het veel meer grijs gebied. Misschien ook niet zo gek als je een nieuwe omgeving hebt, maar op een gegeven moment moet je wel kunnen zeggen: "dit vinden we met elkaar normaal en dit vinden we met elkaar niet kunnen".

Het verbaast mij ook dat veel scholieren nog nooit een les over de mores op sociale media hebben gehad. Terwijl dit een belangrijk deel van de dagelijkse werkelijkheid van onze kinderen is, ze besteden zo vier, vijf uur per dag van hun tijd online. Ouders zijn dat allemaal maar zelf aan het uitvogelen. Ik weet dat het curriculum heel weerbarstig is hoor, en dat je dat niet zomaar hebt geregeld, maar dit lijkt me wel echt cruciaal.

Wat kan de overheid nog meer voor internetgebruikers doen die met schadelijk online gedrag te maken hebben?

Een ander belangrijk punt waar we in ons rapport voor pleiten, is het oprichten van een meldpunt voor slachtoffers. Sta die slachtoffers meer bij en dat hoeft niet altijd de politie te zijn, hè? Het kan ook psychologische support zijn of helpen contact te leggen met het platform. Voor de dader is het makkelijk: met een druk op de knop heb je iemand zwartgemaakt. Maar het slachtoffer moet nog door heel veel hoepels springen om een bericht verwijderd te krijgen. De Digital Services Act kan gaan helpen, want de platformen worden verplicht om snel te reageren op meldingen en daar ook verantwoording over af te leggen.

Als het echt over bedreigingen en over haatberichten gaat, is het vaak duidelijker wat wel of niet toelaatbaar gedrag is. Maar bij informatie of desinformatie, zeker als de wetenschappelijke deskundigen het er niet over eens zijn, is het voor een platform ook wel lastig om de afweging te maken wat je dan actief gaat verwijderen of blokkeren?

Ja helemaal eens. Je wil geen surveillance van de staat, maar je wil ook geen platformdominantie. Dus dat is inderdaad heel, heel erg tricky. Je hebt vrijheid van meningsuiting: ja, je mag onwaarheden verspreiden, je mag je ook vergissen. Dus we moeten erg terughoudend zijn om platformen op te dragen om rechtmatige, legale content te verwijderen of hier als overheden op aan te sturen. Maar freedom of speech is nog iets anders dan freedom of reach: heb jij het recht als individuele twitteraar dat jouw onsmakelijke tweet met potentieel verregaande gevolgen op alle tijdslijnen komt?

Daar zitten die aanbevelingssystemen weer achter en daar kan een platform wel degelijk keuzes in maken: welke content krijgt prioriteit? Dit is precies waar het belangrijk is dat platformen meer een kijkje in hun keuken gaan geven en dat is wat de DSA ook vraagt. Ik hoop dat platformen door de toezichthouder aangespoord gaan worden om te rapporteren over hoe zij hun aanbevelingssystemen inrichten en aanpassen en wat het effect daarvan is. Want dan kun je als democratische rechtsstaat gaan meesturen: "dit soort aanbevelingssystemen vinden wij toelaatbaar, en die andere niet".

Nu zijn die systemen veel op engagement ingericht, dus posts die veel reactie opleveren, die krijgen een groter bereik. Laten dat nou ook vooral de controversiële posts zijn. Dan krijg je dus automatisch grotere verspreiding van die wat heftigere berichten, die dingen die verontwaardiging, die emoties oproepen. Je kunt ook verspreiding op andere criteria doen. Ik hoop dat we daar meer inzicht in gaan krijgen en experimenten mee gaan zien. Daar verwacht ik meer van dan van het verwijderen van berichten.

Tot nu toe hebben we het vooral gehad over de landelijke overheid. Is dit ook te vertalen naar gemeenten of provincies?

Ja, denk aan het ondersteunen van maatschappelijke initiatieven of campagnes. Eerste hulp bij online haat, Stichting Stop Pesten nu, #stopshaming, dat soort campagnes en organisaties ondersteunen. Maar ook het stimuleren van voorlichting op scholen. Er zijn ook verschillende serious games ontwikkeld, die je kunt aanbieden aan scholen, of ervaringsdeskundigen die een tour kunnen maken langs een aantal scholen.

Gemeenten kunnen ook het gesprek aanjagen over online normen in buurten, scholen en sportclubs. Het viel ons ook op dat de politie vaak wel een startpunt is voor slachtoffers, maar dat zij vaak voor een dichte deur staan omdat een melding niet voor vervolging in aanmerking komt, en de politie niet altijd adequaat reageert. Als politieagenten getraind zouden worden om om te gaan met slachtoffers van online schadelijk gedrag, en zij bijvoorbeeld een brochure met hulpopties zouden kunnen meegeven aan het slachtoffer, zou dat al heel wat kunnen helpen.

Een spannende is de aanwezigheid van gemeenten en politie in de online omgeving. Dan bedoel ik niet dat er met anonieme accounts online gesurveilleerd wordt, maar wel dat gemeente en politie actief zichtbaar aanwezig zijn in discussiegroepen, op Twitter en in gemeenschappen en daar dus ook normstellend optreden en daar hun voelsprietten hebben. Het lijkt me belangrijk dat we een maatschappelijk debat voeren over de rol van publieke autoriteiten online. Daar zit mijns inziens ruimte.

In het begin van het gesprek hadden we het erover dat je niet te eenzijdig moet focussen op de online omgeving om gedrag te verklaren en daarmee alleen op het sturen of reguleren van de grote platforms. Kun je daar nog wat meer over zeggen?

Zeker. Ik denk dat het echt belangrijk is om ons te realiseren dat bij een gebeurtenis als de bestorming van het Capitool, je dan niet alleen naar online platformen moet kijken. Dan moet je ook kijken naar sociale, culturele en economische factoren. Dan moet je ook kijken naar het wantrouwen tegenover instituties, en waar dat door veroorzaakt wordt. Een belangrijke antidote tegen de vatbaarheid van mensen voor desinformatie is het vergoten van vertrouwen in instituties. Er zijn ook echt wel wat dingen misgegaan in ons land, waardoor mensen hun vertrouwen zijn verloren. Dat geeft een voedingsbodem voor denkbeelden en die zijn ook niet allemaal onterecht. Het is te makkelijk om bij de aanpak van des- en misinformatie alleen te kijken naar de verspreiding van bepaalde informatie via platformen. Het gaat ook echt over de voedingsbodem.

Als in de Tweede Kamer mensen elkaar al beschuldigen van het verspreiden van complottheorieën of als je een bepaalde salonfähigkeit hebt van dingen in twijfel trekken, van welles nietes, van wetenschapper één tegen wetenschapper twee, dan moet je niet gek staan te kijken dat mensen soms niet meer weten wat ze moeten geloven. Focus dus niet eenzijdig op de online dynamiek, maar betrek zeker ook de offline dynamiek, die werken op elkaar in. Daar zit dus ook een deel van de oplossing.

Op twee paarden tegelijk rijden: consistentie in de politiek

Walter Hooghiemstra¹

Het jaarverslag 2022 van de AIVD is een somber document. Was het in 2019 nog fruitig lichtblauw met frisse (bak)fietsende burgers, in 2022 is het allemaal veel afstandelijker. De letters, de tekst en de illustraties: donker, somber, weinig mensen.²

Als de directeur van de AIVD de trends aan elkaar schrijft, gaat hij van Oekraïne naar binnenlandse samenzweringen en de dreiging van cyberoorlog: “De diversiteit aan dreigingen en de oorlog in Oekraïne hebben buitengewone inzet van onze teams gevraagd.”

“De verschillende extremistische groepen hebben gemeen dat ze de nationale veiligheid bedreigen én dat hun boodschappen onze democratische rechtsorde kunnen ondermijnen. Ze kunnen ervoor zorgen dat Nederlanders onterecht het vertrouwen verliezen in elkaar en in de manier waarop ons land wordt bestuurd. Dat gevaar is reëel.”

Het beeld dat uit het jaarverslag naar voren komt is ook niet vrolijk. De boeven zijn steeds slechter herkenbaar en de middelen van de vijand – als dat begrip al voldoet – steeds slechter zichtbaar. Toch kan de AIVD melding maken van een paar succesvolle ingrepen, die vaak buiten het zicht van ons – beschermde inwoners – worden verricht.

Het loont de moeite om de bedreigingsbeelden van de AIVD serieus te nemen. Er zit een stevig aantal slimme mensen informatie te verzamelen en daar dingen uit te halen. Tegelijkertijd is het verstandig om niet alleen op het kompas van de veiligheidsdiensten te varen. Als je naar de politieke werkelijkheid in Nederland kijkt, kun je in dezelfde feiten hele verschillende verhalen lezen.

Dat Nederlanders (...) “het vertrouwen verliezen in elkaar en in de manier waarop ons land wordt bestuurd” komt niet alleen door dwaalleren van extremistische groepen. De aanpak van de aarbevingsschade in Groningen, de toeslagenaffaire, de asielcrisis, een premier met een weinig actieve herinnering, een oplopende controverse over de stikstof: alleen nog maar de landelijke factoren die bijdragen aan dat verlies van vertrouwen in het bestuur.

---

¹ Met dank aan Ricus Tiekstra voor de waardevolle feedback

² Vindplaats jaarverslagen AIVD: www.aivd.nl/onderwerpen/jaarverslagen

Maar daaronder zit ook nog een laag van onvrede die in dit verband door de AIVD wordt bedoeld. De constatering van de AIVD is dat waarschijnlijk meer dan honderdduizend personen in meer of mindere mate geloven dat een 'kwaadaardige elite' op dit moment heerst over Nederland en een aantal dubieuze doelen nastreeft. Afgezien van de kwalificatie 'kwaadaardig' is de theorie van een elite niet heel nieuw. Tot de honderdduizend mogen dan in ieder geval gerekend worden de hele afdeling sociologen van de sociaal-wetenschappelijke faculteiten en natuurlijk Joris Luyendijk. Hij onthulde begin 2022 wat er nodig was om tot die elite toe te treden.³ Of Paul Frissen, die in de meeste van zijn verhalen zonder al te veel twijfel uitgaat van een elite. "De burger speelde in onze politieke cultuur nooit een prominente rol, behalve van tijd tot tijd in het pact van vorst en volk tegen elite."⁴ Of Hans van Mierlo, die zijn bestuurlijk vernieuwende standpunten in de jaren zestig al baseerde op een analyse van de bestuurlijke praktijk in termen van elites (zuilen): Eens in de vier jaar mocht de bevolking naar de stembus om aan te geven wat de dikte van de zuil was.

Misschien zit er bij de opsomming hierboven niemand die voldoende aanspreekt om nuancerende jeuk te krijgen van de constatering dat denken in termen van een elite een bedreigende complottheorie is.

JOHNSON

Er zijn vast en zeker complotdenkers die zich fysiek keren tegen de elites die zij verdenken van een kwaadaardige agenda – laat de AIVD die maar pakken. Maar er zijn ook elementen in de discussie die te makkelijk worden weggezet als een complottheorie. Het definiëren (labelen, framen) van een idee als een complottheorie is een manier om voorbij te gaan aan kritische vragen of het erkennen van maatschappelijke trends.

Toen ze het in de natuurkunde door de kwantummechanica opeens ook allemaal niet meer zeker wisten, zijn ze gaan werken met de aanpak van de consistente geschiedenis. Er wordt een aantal metingen verricht en op basis daarvan wordt een verhaal verteld (bedacht?) dat in overeenstemming is met die metingen. Het

---

³ De zeven vinkjes, Hoe mannen zoals ik de baas spelen (Joris Luyendijk), Uitgeverij Pluim (2022)

⁴ Groene Amsterdammer 14 december 2016

staat niet vast dat het waar is, maar het is in ieder geval niet in strijd met de verrichte metingen.

Voormalig president van de V.S. Lyndon Baines Johnson wordt de uitspraak toegedicht dat je in de politiek niets te zoeken hebt als je niet in staat bent om op twee paarden tegelijk te rijden. Misschien is het dan goed om eens naar een paar voorbeelden te kijken waarin actuele politieke standpunten en ontwikkelingen in negatieve termen worden besproken – en te kijken of er niet wat meer nuance is te halen.

GEZOND VERSTAND

Wie voeling wil houden met het denken van de honderdduizend complotdenkers, kan terecht bij verschillende media. Youtube (Café Weltschmerz, Jensen) biedt veel op dat punt, en lezers kunnen onder andere terecht bij het blad 'Gezond Verstand'⁵. Niet overal verkrijgbaar, want geen onderdeel van het assortiment van de grote distributieketens (in de termen van het blad: de main stream media). En makkelijk in het hoekje gezet van alt right en personen met verward gedrag of dan toch in ieder geval verward denken.

Regelmatig worden er grote woorden uit de garage gereden om duidelijk te maken dat we heel anders worden geregeerd dan we vaak hopen of denken: "Dat onze overheid zowel als de regeringen in de meeste andere westerse landen bezig zijn om opdrachten afkomstig van elders uit te voeren, blijkt nog altijd een moeilijke te aanvaarden werkelijkheid te zijn."⁶

Je zou er daardoor makkelijk vanuit kunnen gaan dat het hier gaat om een beweging die zich keert tegen een (sterke) overheid, maar hier is eigenlijk geen sprake van. Dat valt mee of tegen: "Zonder de regels waar een publieke sector voor zorgt, zou een markt met fatsoenlijke concurrentie niet kunnen bestaan."⁷ De kritiek (het complot) zit hem vooral in verschijnselen als het World Economic Forum (WEF) en de concentratie van kapitaal bij een klein aantal machtige en grote bedrijven en personen. In Gezond Verstand staan veel spotprenten met de oprichter van het WEF, Klaus Schwab als vaste zondebok.

---

⁵ Vindplaats publicaties: gezondverstand.eu

⁶ Karel van Wolferen, Gezond Verstand 1 september 2021, p.4

⁷ Karel van Wolferen, Gezond Verstand nr 39, p. 4

Verder is er veel kritiek op de liefdadigheidsactiviteiten van Microsoft-oprichter Bill Gates en de macht die wordt uitgeoefend door een klein aantal grote vermogensbeheerders zoals BlackRock. Hoe deze hun energie ook richten en wat je daar inhoudelijk van vinden mag: “men mag spreken van een machtsgreep door ngo’s of liever gezegd een machtsgreep uitgevoerd door superrijke partijen, die omwille van hun eigen macht non-gouvernementele organisaties als vernietigers van de democratische rechtsstaat in stand houden.”⁸

“De term ‘multimiljardair’ schiet tekort als omschrijving van deze klasse. Als individuen zijn sommige machtiger dan middelgrote staten.” En dan komen we langzaam in de buurt van meer geaccepteerde analyses over de ontwikkelingen in de samenleving. Rutger Bregman (van de Correspondent en ‘De meeste mensen deugen’) heeft er bij het WEF (januari 2019) al eens op gewezen dat de eigenaren en bestuurders van grote bedrijven beter hun normale portie belasting kunnen betalen dan bij elkaar kruipen in Davos om met elkaar hun aan hun bedrijven onttrokken vermogens te vergelijken. Laat staan dat ze de op deze manier aan de openbare besluitvorming onttrokken middelen uitgeven aan hun zelfgekozen liefdadigheidsprojecten. Thomas Piketty stelt in ‘Kapitaal in de 21ste eeuw’ (2014) vast dat er wereldwijd sprake is van toenemende economische en sociale ongelijkheid – eigenlijk al eeuwenlang.

Zo zijn we toch in een paar alinea’s met dezelfde informatie overgestoken van complotdenkers die we uit armoede maar in de rechterhoek plaatsen naar een klassiek marxistisch analyse-schema over de cumulatie van kapitaal; steeds meer bezit bij een steeds kleinere groep. Marx zag overigens geen complot. Zijn analyse was het doortrekken van een aantal lijnen die hij zag ontstaan door de economische vrijheid en het kapitalisme. Dezelfde waarnemingen, hele andere conclusies.

DE ZAAK TEGEN RICHARD DE MOS EN HART VOOR DEN HAAG

Speelt het grote geld ook zijn rol in onze lokale politiek? Als we het Openbaar Ministerie (OM) moeten geloven, is het de Haagse gemeentepolitiek ingeslopen. Met instemmend gebrom van vertegenwoordigers van andere partijen werden Richard de Mos en zijn partij aangezien voor een criminele organisatie (met pionnen op verschillende plekken), die informatie uitwisselde en invloed uitoefende – ondertussen nog hier en daar een pakje geld ophalend.

---

⁸ A.B.H.M. van Thiel, Gezond Verstand nr 47, p.8

De partij Hart voor Den Haag deed in 2018 voor het eerst mee aan de raadsverkiezingen. Richard de Mos had tot die tijd voor PVV en Groep de Mos in de marge van de gemeentepolitiek meegedaan, maar in 2018 kreeg de beweging vleugels; werd de grootste partij in de raad en dwong deelname aan het college af met twee wethouders waaronder De Mos.

Eén van de verkiezingspunten van Hart voor Den Haag was het nachtleven in Den Haag: er mocht wel wat meer leven in de brouwerij. In zijn nieuwe rol als wethouder krijgt hij meteen de kans om ter zake te komen. Blijkbaar met instemming van andere partijen en wethouders (want in raad en college heeft Hart voor Den Haag op geen stukken na een meerderheid) worden de openingstijden verruimd en de nachten zullen bruisen!

Het Openbaar Ministerie ziet vervolgens criminele organisaties, schending van het ambtsgeheim, meened en corruptie. Zeker als blijkt dat De Mos een paar vrienden in de horeca heeft geïnformeerd dat de vergunningen kunnen worden aangevraagd. Het OM ziet ook dat de ondernemers uit de binnenstad geld aan De Mos of één van zijn 'criminele' organisaties hebben toegestopt.

Er leek grote eensgezindheid over de schuld van De Mos. In ieder geval wilde de politieke partijen in Den Haag de vingers niet aan de partij branden. Na de aanklacht van het OM werd de partij uit het college gezet en na de verkiezingen van 2022 (HvD wint een zetel en is weer de grootste) is er ook van deelname aan een coalitie geen sprake.

In het voorjaar van 2023 volgt een duidelijke uitspraak van de rechter: van de aanklachten blijft weinig over. Als je bereid bent om de zaak van de andere kant te bekijken, is dat ook best logisch. Een aantal mensen steekt de koppen bij elkaar om het programma van een politieke partij te schrijven. Er zitten ondernemers uit de horeca in de binnenstad bij en die hebben zowel zin in, als belang bij een flink nachtleven in de stad.

Daar is geld aan te verdienen voor die ondernemers, natuurlijk. Maar dat geld kunnen ze alleen maar vangen van mensen die zin hebben om 's nachts de stad in te gaan. Dat zijn ook kiezers, dus als punt voor een politieke partij geen slecht idee.

Er komt een partij, er zijn kandidaten en uiteindelijk moet er propaganda gemaakt worden. Dat kost geld. En geld doneren aan een politieke partij is een legale manier om in de politiek te participeren.

“Ik had het niet verwacht”, reageert hoogleraar integriteit Rob van Eijbergen aan de Vrije Universiteit Amsterdam op het vonnis. Maar de rechter heeft gesproken, benadrukt hij, en de rechtspraak is onafhankelijk in Nederland. Toch valt er volgens hem nog ‘wel veel te zeggen’ over het handelen van De Mos in zijn tijd als wethouder. “Ook al pleeg je geen bewezen strafbare feiten, ik vind dat je er als lokaal bestuurder voor moet zorgen dat de burger vertrouwen in je blijft houden.”⁹ Een uitspraak die meer suggereert dan beweert.

Willeke Slingerland, lector weerbare democratie,¹⁰ ziet risico's in “alleen maar deelbelangen behartigen. Democratie moet iets zijn van het algemeen belang. Lokale partijen bieden vaak een tegengeluid. Sommigen noemen het ombudspolitiek. Dat vind ik een kwalijke term, want die heeft een positieve connotatie. Het is een vorm van politiek die je niet moet willen. (.). We moeten de gevestigde machten niet leidend laten zijn”.

DE ZAAK TEGEN NIKO KOFFEMAN EN DE ZAAK TEGEN DE PARTIJ VOOR DE DIEREN

De ondernemers uit het netwerk van Hart voor Den Haag zijn niet de enige mensen die werk maken van een politiek standpunt of een politiek ideaal. Het Openbaar Ministerie heeft kennelijk nooit aanvechtingen gehad zich te storten op de activiteiten van Niko Koffeman.

Niko Koffeman is één van de mensen aan de basis van het succesvolle bedrijf De Vegetarische Slager. Het kan hier in het midden blijven of hij daar in is gestapt omdat hij een gat in de markt zag of is gedreven door een politiek ideaal. Feit is dat het verminderen van de consumptie van vlees een politiek ideaal is. En één van de manieren om dat ideaal te realiseren is mensen een aantrekkelijk alternatief bieden.

De Vegetarische Slager is daar onmiskenbaar in geslaagd. Voor veel vleesproducten hebben zij een vleesloos alternatief, dat in smaak, verschijningsvorm en benaming het vlees dicht benadert. De onderneming floreert en het eten van geen of minder vlees wordt warempel hip.

---

⁹ eenvandaag.avrotros.nl, 21 april 2023, Auteur: Coen Crawford. “Hoogleraar integriteit over vrijspraak Richard de Mos in corruptiezaak: ‘Er zijn duidelijkere regels nodig’”

¹⁰ Wouter Boonstra interviewde haar voor Binnenlands Bestuur; ‘Netwerken ondermijnen lokale democratie’, week 8 2023, p.32-35.

Wat was er eerder; de marketing van de Vegetarische Slager of de reclame tegen het eten van vlees, in het parlement en in steeds meer gemeenteraden? In ieder geval heeft de succesvolle ondernemer Niko Koffeman plaats genomen in de Eerste Kamer als vertegenwoordiger van de Partij voor de Dieren.

Als politicus ziet Koffeman zelf overigens ook wel een verband tussen klimaat, politiek en de belangen van bedrijven. Zo zit hij op 20 februari 2023 bij Op1. In de aanloop naar de provinciale verkiezingen is minister en D66-politica Sigrid Kaag bij een verkiezingsbijeenkomst tegengehouden door boeren die hun trekkers als blokkade hebben geparkeerd en er naast zijn gaan staan met een brandende fakkel.

“Je zal moeten kijken wat de oorzaak is. Dat zijn grote agrarische bedrijven die miljarden verdienen en die zelf buiten schot blijven en mensen alleen maar opjutten. Rij over de snelweg; je ziet alleen maar opjuttende teksten langs de weilanden staan.”

De mensen die demonstreren zijn slachtoffer. “De mensen zitten tot zover (hand ter hoogte van de adamsappel) in de schulden en de bedrijven die dat financieren blijven buiten schot.”

Ik blijf verward achter.

BETROUWBARE INFORMATIE

Op 31 maart 2023 zit ik met twintig collega-griffiers in de raadzaal van Nieuwegein te luisteren naar Maarten Rienks. Hij maakt ons wegwijs in de fitnesses van het socratische gesprek, als onderdeel van een workshop van de Vereniging van Griffiers. Een aantal van ons heeft braaf als voorbereiding het boek ‘Socrates op sneakers’ van Elke Wiss¹¹ aangeschaft, een enkeling heeft er zelfs al wat in gelezen.

In dat boek wordt Leonard Nelson geïntroduceerd. Die leefde ongeveer een eeuw geleden en heeft beginselen van Socrates omgezet in de methode van het

---

¹¹ Socrates op sneakers, Filosofische gids voor het stellen van goede vragen door Elke Wiss, Uitgeverij Ambo / Anthos (2020)

socratische gesprek. “Het feit dat we denken zeker te weten weerhoudt ons ervan wezenlijke vragen te stellen.” En “Filosofische waarheid is echter een bijzondere soort. Zij is geen kwestie van kennis, maar van inzicht.” Vanzelfsprekendheden ter discussie stellen door er nog eens stevig over door te vragen. “Een belangrijk onderdeel in de dialogen van Socrates is de ‘elenchus’, wat weerlegging betekent. Dit concept wordt ook wel vertaald als ‘perplexiteit’ of ‘denkverlegenheid’, specifiek gezegd: het perplex staan tegenover iets wat je zelf altijd voor waar hebt aangenomen, maar blijkbaar toch weerlegd kan worden door Socrates. (...) Zijn uitgangspunt was dat je via het niet-weten tot ‘weten’ kunt komen.”

Een frisse benadering vanuit de filosofie, maar wat leert het ons over de hedendaagse politiek, waar we de hele dag verkeren in een wolk meninkjes als onweervliegjes. Misschien dat we wat minder heftig moeten vasthouden aan de vanzelfsprekende lezing van de feiten zoals we ze zien, ofwel: bekijk een zaak altijd van meerdere kanten.

Het huis van
Thorbecke is toe
aan een grondige
renovatie

Karel Loohuis

De democratie staat onder druk. Nederlanders twijfelen aan de overheid in het algemeen en aan de landelijke overheid in het bijzonder. De afstand tot de Europese Unie is het grootst. De overheid dreigt de aansluiting met de maatschappij te verliezen door haar optreden, organisatievorm en verouderde besluitvormingsprocessen. Een ontwikkeling die gekeerd moet worden. Want als het draagvlak onder onze volksvertegenwoordiging wegvalt, wat is onze democratie dan waard? Het huis van Thorbecke is toe aan renovatie. Het is tijd voor innovatie. Iedereen in het bestel heeft hierin een taak. De griffier wordt uitgedaagd.

Als voorzitter van de Grondwetscommissie was Thorbecke in 1848 grondlegger van de Nederlandse parlementaire democratie. Deze grondwet maakte van Nederland een moderne staat. De nieuwe grondwet werd geproclameerd op 3 november 1848. Dat is honderdvijfenzeventig jaar geleden. Als historicus kijk ik graag naar parallellen tussen verleden en heden. Al in 1830 schreef Thorbecke een verhandeling over 'den invloed der machines op het samenstel der maatschappelijke en burgerlijke betrekkingen'. In het huidige tijdperk van razendsnelle technologische ontwikkelingen zoals de introductie van het internet en kunstmatige intelligentie (AI), worden volksvertegenwoordigers, bestuurders, ambtenaren en griffiers opnieuw geconfronteerd met vraagstukken over de invloed van machines op maatschappelijke en burgerlijke betrekkingen. Thorbecke was zijn tijd bijna tweehonderd jaar geleden ver vooruit. De geschiedenis herhaalt zich en 'a brief history of tomorrow'¹ is in de maak. Griffiers kunnen meeschrijven aan die geschiedenis.

In de democratische publieke taak wordt de griffier uitgedaagd om te innoveren en te transformeren. Welke rol heeft zij in de informatievoorziening? Is zij verzamelaar van informatie; feiten en meningen uit de maatschappij? Hoe wordt participatie onderdeel van kaderstelling en controle? Hoe wordt recht gedaan aan het recht op informatie en kan dit zo effectief mogelijk ingezet worden? Is informatie voor iedereen beschikbaar en op hetzelfde niveau? Is de bron van informatie menselijk of kunstmatig? Om de aansluiting met de samenleving te herstellen zal de overheid open moeten staan voor vele meningen. Mensen moeten zich gehoord en gezien voelen. Ook als het ideeën betreft die op het eerste gezicht wellicht absurd lijken. In de eigen 'bubbel' wordt deze voor waar aangenomen; wederom een parallel met het verleden. Informatie werd in de

---

¹ Verwijzing naar 'Homo Deus, a brief history of tomorrow' van Yuval Noah Harari. Harari (1976) is een Israëliësch historicus en futuroloog. Hij werd wereldwijd bekend door zijn boeken 'Homo Deus, a brief history of tomorrow', 'Sapiens, a brief history of Humankind' en '21 Lessons for the 21st Century'.

verzuilde jaren '60 verspreid over en vanuit de zuilen. De communicatie was van bovenaf georganiseerd. Dat gaf houvast en zekerheid. In de top van de zuilen hadden men horizontaal contact met elkaar. Na het uiteenvallen van de zuilen, nam de individualisering een vlucht. Het informatiemonopolie verdween met de introductie van het internet. Met de introductie van internet en kunstmatige intelligentie zoals ChatGPT, raken maatschappelijke ontwikkelingen in een stroomversnelling. We lijken op een kruispunt te staan waar de grenzen van de individualisering bereikt zijn. Mensen zoeken verbinding; zij willen ergens bij horen. Op zoek naar nieuwe houvast en zekerheid. Gelijkgestemden vinden elkaar via sociale media. Zo ontstaan nieuwe bubbels, waarin je door het gebruik van algoritmen nog slechts één 'waarheid' hoort.

Wat is waarheid? In onze democratische samenleving is informatie de basis van alles. Het is cruciaal om bestuurders te controleren en verantwoording te vragen. Maar welke informatie heeft een volksvertegenwoordiger nodig om goede vragen te kunnen stellen en hoe betrouwbaar is de bron ervan? Welke informatie klopt en welke niet; wat zijn feiten en wat zijn meningen. Hier ligt een taak voor de griffie bij het renoveren van ons bestel; het huis van Thorbecke.

Mijn versie van het gerenoveerde huis van Thorbecke is transparant en zonder drempels. Het is er een drukte van belang; overal werken mensen. Opvallend is dat volksvertegenwoordigers, ambtenaren, gemeentebestuurders en burgers gezamenlijk bij diverse tekentafels bezig zijn. Ik zie nergens blauwdrukken. Er wordt naar hartenlust geschetst, gegumd en weer getekend. De burgers, sommigen belanghebbend, omdat ze in de buurt wonen; anderen belangstellend omdat het thema hen aanspreekt; weer anderen vanuit hun deskundigheid, komen met ideeën en kritische vragen over waarom iets wel of niet kan. Volksvertegenwoordigers en bestuurders luisteren vooral, willen nog geen afgerond oordeel geven. Zij zijn benieuwd naar wat er bij de burgers leeft. Ambtenaren geven aan welke kaders tot nu toe gelden, wat de huidige uitgangspunten zijn en wat de wettelijke mogelijkheden of beperkingen kunnen zijn.

De ontwikkelingen in de samenleving vragen van de griffier om zich te buigen over grote vragen als de betrouwbaarheid van informatie, participatie van burgers, de inzet van kunstmatige intelligentie in de democratie en het scheppen van waarborgen van authenticiteit, democratische waarden en universele rechten van de mens. Deze horen (opnieuw) verankerd te zijn in ons vernieuwde, eigen-tijdse en duurzame huis van Thorbecke.

De wethouder als informatiemakelaar: gedreven maar kwetsbaar

Petra Habets

Er is nauwelijks een beroepsgroep te vinden die zo sterk op informatieuitwisseling gericht is als wethouders. Als schakelpunt tussen ambtelijke voorbereiding en politieke besluitvorming proberen wethouders elke plooi die ze zien en die ruis kan opleveren, glad te strijken. Daarom praten ze graag met iedereen; van voor- en tegenstanders van projecten in de gemeente tot en met natuurlijk de leden van de gemeenteraad. Met plezier beantwoorden ze liefst ruim voor de raads- en commissiebehandeling alle vragen die er leven en vangen ze alle mogelijke signalen op om verrassingen bij de besluitvorming te voorkomen. Dit beeld is bevestigd in een onderzoek dat ik onlangs voor de Wethoudersvereniging uitvoerde.¹ Wethouders willen in een vroeg stadium horen welke vragen er over hun voornemens en beleid leven, zodat ze hierop kunnen anticiperen.

Vooraf verrassingen in de gemeenteraad vermijden wethouders graag koste wat het kost, want de raad blijft voor wethouders de meest spannende arena, beeldend verwoord door oud-wethouder Lucas Vokurka: “...dan zie je 37 mensen zitten en denk je: wauw, wat gaan ze vragen, heb ik het antwoord, doe ik de goede dingen, word ik niet zenuwachtig, ga ik niet hakkelen, weet ik het allemaal wel?”² Deze bijna existentiële angst brengt wethouders sterker in beweging dan de wetenschap dat de actieve informatieplicht wettelijk verankerd is in artikel 169 van de Gemeentewet en dat het niet of foutief informeren van de raad politieke doodzonde nummer één is voor een wethouder.

Dat het toch fout kan gaan vindt vaak ook niet zijn oorsprong bij de wethouder zelf. Wethouders zijn politiek verantwoordelijk, maar het meeste van wat op hun beleidsterrein gebeurt, vindt plaats buiten hun blikveld. De voorbereiding en uitvoering van beleid vindt nu eenmaal onder ambtelijke regie plaats. Dit betekent dat datgene wat wethouders zelf weten onvermijdelijk beperkt is en, zelfs voor onderwerpen waar wethouders sterk bij betrokken zijn, gefilterd tot hen komt. Gevolg is dat in de eerste plaats ambtenaren bepalen welke informatie aan de gemeenteraad ter beschikking kan worden gesteld. Wethouders zijn afhankelijk van wat hen aangereikt wordt.

---

¹ Samenwerking van wethouders met andere actoren, hoe wethouders zichzelf kunnen versterken door de bril van een ander, Petra Habets Advies & Ontwikkeling en de Wethoudersvereniging maart 2023

² Wethouders waarachtige verleiders, dertien persoonlijke verhalen over het wethouderschap, Petra Habets Advies & Ontwikkeling 2017, p.101

Er is weinig reden te twijfelen aan de goede intenties van ambtenaren om de juiste informatie te delen: ambtenaren willen er alles aan doen om hun wethouders te laten schitteren of, wanneer dat niet haalbaar is, tenminste overeind te houden in de raad. Dat is een kwestie van beroepstrots, want wanneer wethouders onderuit gaan, zeker door twijfels over de capaciteiten van de achterliggende organisatie, belanden ambtenaren zelf ook onder een vergrootglas. Enig eigenbelang speelt dus ook een rol.

TE LAAT

Dat het toch fout kan gaan in de uitwisseling tussen bestuurders en ambtenaren heeft te maken met foutieve keuzes in de selectie van informatie, zoals Van Thijn dat voor ministers jaren geleden al geanalyseerd heeft: “Het dossier is nog niet rijp, de minister heeft nu andere dingen aan zijn hoofd, hij heeft toch geen belangstelling voor uitvoeringsproblemen, etc.”³ Ambtenaren hebben de neiging om een bestuurder pas lastig te vallen met problemen als ze de oplossing erbij kunnen aanreiken. Bij een nieuwsgierige raad kan dat soms te laat zijn.

Op de elementen die aan ambtelijke zijde een rol spelen bij knelpunten in de informatievoorziening wil ik niet te ver ingaan omdat ik me in deze bijdrage wil concentreren op de beïnvloedingsmogelijkheden van wethouders zelf en deze zijn richting ambtelijke organisatie in de praktijk beperkt. In vogelvlucht: natuurlijk is de ambtelijke sensitiviteit voor wat politiek relevant is, belangrijk. Daarnaast hoort domweg de kwaliteit van de informatievoorziening binnen de organisatie zelf adequaat te zijn: het gaat erom hoe de verschillende vormen van professionaliteit in elkaar grijpen binnen de gemeentelijke organisatie. Er zijn enerzijds kwaliteiten nodig om te zorgen dat de uitvoering van gemeentelijke taken zoals straatreiniging of het verstrekken van uitkeringen goed verloopt en anderzijds vergt het andere kwaliteiten om te bepalen welke informatie over deze taken gecompriëerd tot het college en de raad komt.

De wethouder zelf kan vooral een rol spelen om transparant te zijn richting de raad, ook al lopen zaken niet vlekkeloos. De kern blijft: fouten maken wordt makkelijker vergeven wanneer raadsleden maar het vertrouwen houden dat de raad niet misleid wordt. Daarbij zijn enkele waarschuwingen op zijn plaats over aspecten die wethouders extra kwetsbaar kunnen maken.

---

³ Van Thijn, Ed. (2003) Democratie in de steigers? De staat van de democratie in 2020, Socialisme & Democratie 12.

VALIDEREN

De eerste is dat wethouders varen op de ambtelijke organisatie en eigenlijk nauwelijks mogelijkheden hebben om informatie te “valideren”. De waan van de dag en de beperkte eigen ondersteuning die doorgaans meer op het bestuurlijke circuit is gericht dan inhoudelijk deskundig, maken dat wethouders nauwelijks kunnen checken of informatie uit de organisatie wel echt klopt. Ondanks het adagium dat ambtenaren in Nederland politiek neutraal zijn, betekent dat niet dat ze niet zelf ook in bepaalde “bubbels” leven, waardoor hun informatie gekleurd kan zijn en soms ook feiten niet kunnen zien, omdat ze die niet relevant achten. Daarnaast kunnen ambtenaren ook een eigen opvatting hebben, al is het maar vanuit de optiek van uitvoerbaarheid. Politici zijn altijd ambitieus, ambtenaren moeten oog hebben voor de uitvoerbaarheid en eenvoudigweg ook voor continuïteit, wat oud-wethouder Frits Lintmeijer uit Utrecht “onderbewuste continuïteit van beleid” noemt. Daardoor werd hij zelf in eerste instantie door ambtenaren voorzien van andere oplossingen dan waar hij zelf om vroeg, omdat zijn ambtenaren en hij het eerste jaar niet dezelfde taal spraken.

Waar kan een gebrek aan mogelijkheden om informatie te valideren toe leiden? In de klassieke collegecyclus worden stukken die naar het college gaan getoetst op aspecten als financiën (bijvoorbeeld: past het in de begroting?) of bestuurlijk-juridische aspecten (hoe verhoudt een voorstel zich tot het collegeprogramma?). Deze toetsing is over het algemeen marginaal, want moet plaatsvinden in de paar werkdagen voor toezending aan het college. Diepgaandere toetsing van de inhoud en kwaliteit van een voorstel blijft doorgaans achterwege en blijft daarmee geheel voor rekening van de steller.

Hoewel vertrouwen in de vakinhoud van eigen mensen natuurlijk een groot goed is, maakt dit voorstellen foutgevoelig. Dat kan soms leiden tot problemen, variërend van raadsvoorstellen waarbij de vraag opkomt of de steller de situatie ter plekke heeft gezien of alleen via “googlemaps” tot onverwachte budgetoverschrijdingen bij grote projecten.

Een voorbeeld van dit laatste is de Museumparkgarage in Rotterdam, waar na een verdubbeling van het oorspronkelijke budget door allerlei technische problemen tijdens de bouw een raadsenquête heeft plaatsgevonden. In de periode na de raadsenquête ontstond opnieuw een overschrijding die wederom niet meer binnen budget was op te vangen, omdat de risicoreservering voor het project te laag was. Deze was te laag ingeschat door terughoudendheid bij direct betrokke-

nen om budgetstijgingen te melden voor een project dat inmiddels de bijnaam “blunderput” had. Het gevolg hiervan was overigens een tweede raadsenquête. Het zijn dus ook lang niet altijd persoonlijk politieke opvattingen, maar meer technische elementen die door ambtenaren anders kunnen worden beoordeeld en voorgesteld.

Een trend die het voor bestuurders ingewikkeld maakt is dat voor- en tegenstanders van bepaald beleid steeds vaker de neiging hebben om met “objectief onderzoek” aan te tonen dat hun gelijk het meest objectieve gelijk is. Onderzoeksbureaus en universiteiten varen hier wel bij, maar het maakt besturen niet makkelijker. Bestuurders moeten namelijk bijna altijd met onvolledige informatie besluiten nemen met grote impact. Onderzoeken kunnen natuurlijk een rol spelen om bij te dragen aan meer duidelijkheid, maar net als voor ambtenaren geldt voor onderzoekers dat ze in “bubbels” opereren, eigen opvattingen hebben en een eigen focus. Binnen deze focus mag van hen objectiviteit verwacht worden, maar elk onderzoek wordt ook gekleurd door afbakening (wat valt wel en niet binnen het onderzoek?), de vraagstelling en de keuzes van onderzoekers om in hun aanbevelingen bevindingen sterker of minder sterk aan te zetten. Dit maakt het heel goed mogelijk dat over dezelfde onderwerpen verschillende onderzoeken tot hele andere conclusies leiden.

Feit is dat een wethouder erop moet kunnen vertrouwen dat zijn ambtenaren alle belangen in beeld brengen, de verschillende feiten en onderzoeken die deze belangen wel of niet ondersteunen en moeten kunnen aanvoelen welke deelbelangen in de raad tot discussie kunnen leiden, om bezwaren op voorhand goed het hoofd te kunnen bieden.

SELECTIE

Een ander aspect is dat de ‘gemiddelde’ wethouder wars is van politieke tegenstellingen en met iedereen wil communiceren, juist om te zorgen dat voorstellen door de raad komen. De behoefte om breed te communiceren is fijn, maar dezelfde drang die hiervoor zorgt stimuleert ook de neiging om een focus op het eigen verhaal te leggen. Feiten die minder in het eigen verhaal passen lopen de kans minder belicht te worden. Accenten leggen mag natuurlijk, maar feiten mogen niet actief weggehouden worden bij de raad.

Dit aspect verklaart bijvoorbeeld dat wanneer een wethouder duidelijk een bepaalde kant op wil, deze minder geneigd zal zijn meerdere scenario’s aan de

gemeenteraad voor te leggen, ook al wordt daar op aangedrongen vanuit de raad. Immers, deze andere scenario's leiden volgens de wethouder tot minder effectief beleid, dus waarom zou je dat in beeld willen brengen?

Het is overigens niet perse zo dat wethouders een eigenzinnige koers puur uit eigen overtuiging vast willen houden. Afwijken van een eenmaal ingezette koers doet niemand graag, ook al stapelt de informatie zich op dat het tijd is voor een heroverweging. Het meest beruchte voorbeeld in gemeentelijk Nederland is misschien wel de Noord/Zuidlijn, waar men volgens het enquêterapport de voorbereiding niet meer wilde stoppen omdat er al 136 miljoen euro aan was uitgegeven, een fractie van de uiteindelijke kostenoverschrijding.⁴

Het is ook de eerder genoemde onderbewuste continuïteit waardoor afwijkende geluiden in eerste instantie worden gebagatelliseerd: 'het zijn geluiden van een kleine minderheid, die nog op de goede vlieghoogte gebracht moet worden', of onder het motto: "er is altijd wel ergens weerstand".

Een interessante discussie die op dit moment plaatsvindt, is het openbaar maken van eerdere ambtelijke adviezen onder de wet open overheid. Stel een ambtenaar heeft kanttekeningen gezet bij een bepaald voorstel, die het uiteindelijke raadsvoorstel niet gehaald hebben. Simpelweg gesteld: ambtenaren hebben A geadviseerd en het college heeft B besloten? Dit kan bijvoorbeeld zijn als gevolg van een compromis binnen het college en het college spreekt nog altijd met één mond. Een wethouder kan dus ook beleid moeten verdedigen waar hij of zij zelf niet achter staat. Hoe dan ook zal het verdedigen lastiger worden als het oorspronkelijke voorstel opvraagbaar is. Mijns inziens moet de grondregel dan wel zijn dat de raad op zo'n moment niet misleid is, maar dat het college een andere afweging heeft gemaakt dan het ambtelijk advies.

---

⁴ Rapport van de enquêtemissie Noord/Zuidlijn, Pagina 120

WETHOUDER, VRAAG RAAD

Terug naar mijn eerdere stelling dat wethouders varen op de ambtelijke organisatie en eigenlijk nauwelijks mogelijkheden hebben om informatie te valideren: hierbij kan zowel de griffier als de complete raad behulpzaam zijn en wel als de wethouder zelf in een vroegtijdig stadium een hulpvraag stelt bij de griffier (of de griffier in een vroegtijdig stadium een hulpaanbod doet aan de – misschien te trotse – wethouder). Immers wethouders zijn graag zelf de spin in het web: dé informatiemakelaar tussen raad, college en ambtelijke organisatie. Juist om hun kwetsbaarheid te verkleinen kunnen wethouders anderen benutten bij deze uitwisseling: laat de fractievoorzitter van de eigen partij meer doen om issues binnen de coalitie te signaleren en glad te strijken en laat ambtenaren technische informatie en achtergronden presenteren aan de raad.

Een stap verder kan dus zijn om voor complexe trajecten samen met de griffier en de raad uit te stippelen welke informatie wanneer gewenst is om tot goede besluitvorming te komen en welke rol de raad daar in wil spelen. Vooral met de laatste opzet ontstaat een meer gedeelde verantwoordelijkheid om besluitvorming goed te laten landen in de gemeenteraad en dit kan de wethouder helpen zich te concentreren op de echte “hete hangijzers” in de raad. De wethouder hoeft niet meer nerveus te worden of de juiste feiten wel op tafel liggen, want daar is iedereen dan mede verantwoordelijk voor. Immers, wat juiste en relevante informatie is, wordt door iedereen gezamenlijk in het gehele proces bepaald.

Tevens kweekt dit enig begrip voor de kwetsbare positie die wethouders hebben op het kruispunt tussen organisatie en politiek bestuur, ook daar waar het gaat om informatieverstrekking. Uiteindelijk helpt de raad zichzelf hiermee: juist door het participeren in het proces om informatie te ordenen en te filteren ontstaat er vanzelf ook een check op de kwaliteit ervan die door de “Sturm und Drang” van de wethouder soms op de achtergrond kan raken.

De bestuurder is
de toegevoegde
waarde op de
informatie

Interview met Cees Bijl

Cindy Elken en Gerhard Brunsveld

Cees Bijl, (68) begon zijn politieke loopbaan 45 jaar geleden als gemeenteraadslid voor de PvdA in Enkhuizen. Daarna werd hij wethouder en vanaf 1990 was hij burgemeester van achtereenvolgens Leeuwarderdeel, Meppel en Emmen. Van 2016 tot en met 2021 was Bijl gedeputeerde in Drenthe. Sindsdien is hij waarnemend burgemeester in Midden-Drenthe. In die hoedanigheid spreken we hem over informatie, desinformatie, sociale media en de rol van bestuurders.

Hoe kijk jij aan tegen desinformatie?

Desinformatie vind ik lastig. Veel gaat via sociale media. Ik ben in de gelukzalige omstandigheid dat ik daar niets aan doe. Ik gebruik geen Facebook, Twitter of LinkedIn. Ik voed het niet en consumeer het niet. Dus veel wat via die kanalen aan desinformatie zou worden verspreid, gaat aan mij voorbij. Dat vind ik een gelukzalige gedachte.

Mis je dan ook geen informatie?

Dat zou kunnen. Bij de boerendemonstraties hebben we gezien dat er via allerlei appgroepen en andere kanalen informatie wordt verspreid. Ik word gevoed door de politie die goed geïnformeerd is. Zij monitoren de sociale mediakanalen. Die filteren op een goede manier de informatie. Dat laat ik graag aan de deskundigen over. Deze gefilterde informatie betrek ik bij overwegingen voor het maken van keuzes. Wanneer er 500 mensen of meer bij een distributiecentrum staan, dan is het handig om te weten: wie zijn de leiders. Een actie is vaak niet spontaan, maar georganiseerd. Je gaat niet met 500 man het gesprek aan, maar probeert de organisatoren of de informele leider te benaderen. Die leiders probeer je op te zoeken en het gesprek aan te gaan.

Op sociale media zijn vaak ontevreden inwoners actief. Hoe gebruik je deze informatie in je dagelijkse werk?

Ik heb zelf alleen openbare orde en veiligheid als portefeuille. Ik hoor wel van wethouders dat bij publicatie van beleid door de gemeente mensen op sociale media los gaan. Bijvoorbeeld over het bouwen van flexwoningen. Dat wordt direct geassocieerd met asielzoekers. Maar ook zonder sociale media weet ik wat

er speelt. Je komt onder de mensen, dan hoor je wat hen bezig houdt. Het verschil is alleen dat op Facebook en Twitter mensen zich bijna ongeremd uiten. Dat had je vroeger niet. Maar de gevoelens waren er toen ook.

Zeg je daarmee dat je niet altijd iets hoeft te doen met sociale media? Want als je je beweegt tussen de inwoners krijg je het signaal toch wel?

Je moet altijd wel wat doen met gevoelens die leven. Maar ik weet nog- ik werkte in een andere gemeente- dat er in een korte tijd een aantal branden achter elkaar waren. Op de sociale media ging rond dat het werk was van een pyromaan. Maar bij een van die branden had een monteur in een meterkast kortsluiting gehad. Het was een bedrijfsongeval. Ik heb dat toen via het gemeentelijke Twitterkanaal laten weten. Want als het om feitelijke dingen gaat, kun je nog wel wat terugzeggen. Bij gevoelens van mensen is dat een stuk lastiger. Tegelijkertijd, je kunt wel zeggen bij de opvang van asielzoekers dat het feitelijk om Oekraïners, statushouders of nood- of crisisopvang gaat. Mensen zijn dan het spoor al bijster. Voor hen zijn het allemaal asielzoekers. Die inwoners voelen zich bedreigd in hun eigen situatie. Dan moet je niet zeggen: "Foei, wat zeg jij lelijke woorden." Nee, dat moet je als bestuurder denken: "Deze mensen maken zich zorgen. Wat is er aan de hand? Kunnen we er wat aan doen?"

Ook al is het desinformatie, dan nog is het vaak een signaal dat er wat aan de hand is. Daar moet je vooral op richten. Genuanceerdheid is heel lastig geworden. De precieze informatie ook. Als zelfs de Amerikanen ons voor de gek houden met de Golfoorlog, wie moeten we dan wel geloven.

Het blijft lastig. Wat klopt wel en wat klopt niet. De ongerustheid of ontevredenheid is een gegeven. Dat komt niet alleen omdat iemand iets op Twitter of Facebook zet, dat heeft dan al een diepere reden.

Maak desinformatie niet te groot. Bij de boerenacties zie je dat er op een gegeven moment mensen bij komen staan die helemaal geen agrarische achtergrond hebben. Ik werd heel boos aangesproken door iemand die zei dat we de grond van de boeren afpikken om huizen te bouwen. Later sprak ik diezelfde persoon weer en vroeg hem waarom hij bij deze demonstratie was. Zijn antwoord: "Ik sta al jaren ingeschreven voor een huis en ik krijg niets." Dan is de neiging heel groot om te zeggen: "Een kwartier geleden zei je nog..." Dit is iemand die gefrustreerd is, omdat hij geen toegang krijgt als starter op de woningmarkt. Dat boerenprotest verenigt allerlei frustraties.

Ik heb verhalen gehoord over complotten. Over het algemeen kan ik redelijk goed een strak gezicht trekken als dergelijk zaken verteld worden. Maar soms had ik daar moeite mee, als je hoort hoe mensen ervan overtuigd zijn wie wat aanstuurt en wat de achtergrond van zaken zijn en dat zij daar het slachtoffer van zijn.

Het is bijzonder dat mensen die je kent een complottheorie aanhangen en dat je denkt, waar komt dat dan vandaan?

Herman Finkers was op TV bij Arjen Lubach. Hij zei: "Mensen willen graag iets geloven. Er zijn zelfs mensen die geloven dat God niet bestaat." Mensen zoeken houvast. Ook al heb je een geweldige opleiding gehad, een mens blijft een mens. Die handelt niet alleen rationeel, maar ook op basis van wat ze geloven of hopen. Rationaliteit is handig in ons werk, maar als je het alleen op ratio wil doen ga je het niet redden. Je moet je als bestuurder ook invoelen in wat mensen beweegt of wat ze hoop geeft of waar ze zich op baseren.

In coronatijd zag je dus ook hele verstandige mensen, die absoluut geen vaccinatie wilden hebben. Die geloven dat een vaccinatie niet goed is.

Hoort het bij het mens zijn?

Mensen hebben altijd de behoefte gehad om aan iets dat niet te verklaren is, een label te hangen waardoor je het niet hoeft te verklaren. Rationeel de aarde in zeven dagen scheppen... probeer maar eens een fietspad aan te leggen. Misschien is dat wel ons behoud, mensen willen zich ergens aan kunnen vasthouden. Wanneer mensen ergens heilig in geloven, is dat dan desinformatie? Wat wij desinformatie vinden, is voor anderen iets waar ze heilig in geloven en dat verspreiden. Voor hen is dat de waarheid.

Mensen willen graag ergens bij horen.

Ik ben opgegroeid in een periode dat je als katholiek bij een katholieke huisarts kwam, de katholieke omroep keek en de katholieke krant las. Wij hadden de VARA-gids, mijn vader was lid van de FNV en mijn ouders steunden de PvdA. Die ideologische indeling is er niet meer. Misschien zijn we wel op zoek naar nieuwe verbanden. Waar voel je je bij thuis?

Je had binnen die zuilen ook eigen informatie. Wat we nu wellicht desinformatie zouden noemen?

Heel simpel, we keken naar de VARA's Achter het Nieuws. De Telegraaf was verdacht. Die informatie van de Telegraaf klopte voor geen meter. Dat wist je al. Ik heb eens gelezen over een congres van de SDAP. Daar vochten ze elkaar de tent uit. Het Volk (het blad van de SDAP) schreef dan dat het een fantastisch congres was geweest. Ik denk dat het kleuren van dingen, tegenwoordig noemen wij dat framen, van alle organisaties en alle tijden is.

Je moet weten wat de achtergrond is van mensen om informatie te duiden. Dat is lastig omdat het tegenwoordig anoniemer is en je weet niet met welke achtergrond iets gedaan wordt.

Desinformatie omschrijven als het kleuren van informatie is een mooie omschrijving.

We doen niets anders als overheid. Er zijn net zoveel voorlichters als journalisten. Niet alle gekleurde informatie is desinformatie. Wat wij naar eer en geweten als informatie beschouwen, daarvan denkt de burger 'je kunt me nog meer vertellen.' Wie verspreidt dan de meeste desinformatie?

Dat is het ingewikkelde van deze tijd, wat is waar? Kijk maar eens naar twee verschillende journaals, dan heb je al verschil in interpretatie. Hoe kan je dan nog weten wat de waarheid is?

Er was een krant die heette de Waarheid. Die bestaat niet meer. Daarmee is de waarheid misschien ook wel ten onder gegaan. De waarheid is per definitie een opvatting. Een feit kun je nog proberen vast te stellen. De waarheid is al een begin van een interpretatie van feiten.

Ik heb een keer mogen meedoen in een optreden van Hans Klok. Ik heb vooraf moeten tekenen dat ik niets zou vertellen hoe hij dat doet. Je denkt wat je ziet is waar. Dat is niet altijd zo. Maak geen krampachtige zoektocht naar waarheid of desinformatie. Maar probeer wel voor jezelf zoveel mogelijk tot je te nemen. Met die informatie moet je zelf nog wat doen.

Dat is onze redding tegen artificiële intelligentie, dat je zelf nog kunt nadenken. Bij het nemen van een besluit komt ook gevoel en ervaring kijken. Dat kan een

goed of verkeerd besluit zijn. Ik heb een achtergrond vanuit de Belastingdienst. Daar werd ons geleerd: Je kunt beter een slecht besluit nemen dan geen besluit. Dan zie je achteraf wel of het verkeerd is geweest. En dan corrigeer je dat eventueel weer. Ik heb op basis van intuïtie knopen doorgehakt. Het gaat erom wat is informatie, waar vertrouw je op. Je moet dus nadenken en nieuwe verbanden proberen te vinden.

Wat het verhaal illustreert is dat je een probleem hebt, op zoek gaat naar informatie, verbanden legt en zo tot andere keuzes komt. Hoe zie je dat politici met informatie omgaan?

Je ziet dat politici kijken of het uitkomt in hun politieke straatje. We vragen wel eens extern of ambtelijk advies. Wanneer iedereen het een prima advies vindt passend bij het besluit dat genomen moet worden, is er niets aan de hand. Als het niet past bij wat je wilt, dan wordt er twijfel geuit bij het advies. Dat is wel eens lastig. Zet tien verschillende juristen op een rij en je hebt tien verschillende inzichten. Dan heb je aan een jurist ook niets. Juristen kunnen je meningsvorming voeden, maar je moet zelf uiteindelijk besluiten.

Het is de charme van besturen. Als je alleen maar langs de lineaal adviezen kunt leggen, dan is besturen niets aan. Dat is toepassen van regels. Dat zou iedereen wel kunnen doen. Bestuurders zijn er juist om te wegen. De bestuurder is de toegevoegde waarde op de informatie. Wij moeten zelf het verschil maken.

Is dat in de loop der jaren veranderd?

Ik ben 45 jaar geleden in het openbaar bestuur terecht gekomen. Toen had je nog veel meer het autoriteitsargument. Als de burgemeester zei dat het zo was, wie zei dan dat het niet zo was. Ik was jong raadslid, 23 jaar was toen de minimumleeftijd en ik vroeg de burgemeester of het wel klopte wat hij zei over een bestemmingsplan.

In de jaren '60 is het autoriteitsargument door de studentenbeweging. En Provo steeds meer ter discussie gesteld. Dat is de afgelopen 40 jaar niet gestopt.

Ga naar een huisarts en het eerste wat hij vraagt is: wat heb je zelf opgezocht op internet wat je denkt dat je hebt? Wij komen als bestuurders mensen tegen die veel meer verstand hebben van onderwerpen en die daar gespecialiseerd in zijn.

Een gemeente is toch over het algemeen een generalistische organisatie. De kennis is breder gespreid. De neiging om dat te uiten is groter. Daar heb je mee te dealen. Als wij als klant komen, dan wil je ook fatsoenlijk behandeld worden en serieus genomen. Ik geef dat ook mee aan onze ambtenaren bij het afleggen van de ambtseed. Behandel iedereen zoals je zelf ook behandeld wil worden. Veertig jaar geleden had je ook minder bronnen tot je beschikking. Je hoeft nu maar één tik op de knop de drukken en via internet heb je een zee aan informatie tot je beschikking. Ik ga ervanuit dat 95% daarvan toch wel klopt. En straks met de chatbot wordt het nog gemakkelijker. Tik maar in en je krijgt het antwoord.

Kunnen debatten straks via de chatbots gehouden worden?

We hebben altijd fracties nodig. Ik ben een romanticus. Politiek blijft mensenwerk. De emotie hoort ook bij politiek en die kan niet door een computer worden vervangen.

Heb je wel eens gedacht: als ik andere informatie had gehad, had ik een ander besluit genomen?

Ja, politie en ambtenaren kunnen een tunnelidee hebben. Als je drie keer hebt gehoord dat iemand niet deugt, dan vaar je er toch op. Ik heb wel eens een maatregel genomen waarvan ik achteraf dacht van “nah, ik had toch nog een keer door moeten vragen over hoe dat zat”.

Desinformatie veronderstelt een soort van moedwilligheid om verkeerde informatie te verspreiden. Het kan ook desinformatie zijn omdat een verkeerd beeld is geschetst. Ik heb wel geleerd te vragen naa: hoe kom je eraan, waar staat het? Ik heb wel eens te snel conclusies getrokken op basis van informatie die ik kreeg.

Je gaf net aan dat bij het verspreiden van desinformatie een moedwilligheid zit. Hoe kunnen raadsleden zich weren tegen het bewust verspreiden van verkeerde informatie?

Raadsleden spreken veel inwoners. De meeste raadsleden staan midden in de samenleving. Zij horen ook veel over de gemeente. Soms positief en dat hoor je dan sporadisch. Maar vaker delen inwoners een negatieve ervaring. Ik maak dan reclame voor hoor en wederhoor. Dus als raadsleden iets vernemen, roep ik ze op

ermee te komen maar ook te proberen om het signaal te verifiëren. Hoe is de ervaring binnen het gemeentehuis? Ik ben ook voorstander van een open contact tussen ambtenaren en raadsleden. Dat moeten geen twee gescheiden werelden zijn.

Onze ambtenaren wonen al bijna niet meer in de gemeente. Driekwart woont erbuiten. De meeste ambtenaren geven er de voorkeur aan om niet te werken in de gemeente waar ze wonen. Ik vind dat je als ambtenaar ook je eigen fouten moet tegenkomen. Niet iedereen zit daar zo in. De raadsleden hebben nog wel die lokale binding. Zij hebben dus juist een rol om signalen uit de samenleving in het gemeentehuis te brengen. Maar wel in een open gesprek en op de juiste gronden. Een inwoner met een negatieve ervaring geeft daar een bepaalde kleuring aan. Een raadslid moet ook de andere kant van het verhaal willen horen. De conclusie kan dan nog steeds zijn dat de gemeente het fout heeft gedaan. Ga niet automatisch meteen aan de kant staan van de inwoner.

Raadsleden zijn slimme mensen en nemen in het dagelijks leven ook diverse besluiten. Dat doen ze als raadslid natuurlijk ook. Voor besluiten van de raad is een meerderheid van verstandige mensen nodig. Eén raadslid bepaalt het dan niet.

Toch zie je dat een raadslid met specialistische kennis een raad mee kan nemen?

Dan is het ook aan het college om daar informatie naast te zetten. Frontale aanval leidt zelden tot een goed resultaat. Als je de houding hebt 'hoe kunnen we het besluit nemen met het beste resultaat', krijg je vaak de meeste informatie op tafel.

Over de auteurs

Willem Bantema is lector bestuur en veiligheid in een digitaliserende samenleving aan NHL Stenden Hogeschool/Thorbecke Academie.

Cees Bijl was gemeenteraadslid, wethouder, burgemeester en gedeputeerde en is momenteel waarnemend burgemeester van de gemeente Midden-Drenthe.

Harmen Binnema is politicoloog en als universitair docent Bestuur en Beleid verbonden aan de Universiteit Utrecht en hij is voorzitter van de redactie van het Jaarboek voor griffiers.

Gerhard Brunsveld is raadsadviseur bij de griffie in de gemeente Moerdijk en redactielid van het Jaarboek voor griffiers.

Cindy Elken-van Mierlo is griffier in de gemeente Hoogeveen en redactielid van het Jaarboek voor griffiers

Petra Habets is coach, gespreksleider, adviseur en procesbegeleider. Zij publiceerde het boek 'Wethouders, waarachtige (ver)leiders' en promoveerde in 2019 aan de Universiteit Gent op onderzoek naar wethouders en het samenspel met hun omgeving.

Jaron Harambam is socioloog en als universitair docent verbonden aan de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. In 2017 promoveerde hij cum laude op zijn proefschrift 'The truth is out there'.

Walter Hooghiemstra is griffier in de gemeente Utrechtse Heuvelrug en redactielid van het Jaarboek voor griffiers.

Wouter van der Horst is Practor Mediawijsheid bij het gelijknamige proctoraat, een leergemeenschap van vier Amsterdamse mbo-instellingen. Hier doen docenten praktijkgericht onderzoek naar mediawijze thema's binnen hun onderwijs op de gemedialiseerde samenleving.

Karel Loohuis is historicus en sinds februari 2011 burgemeester van de gemeente Hoogeveen.

Mariëtte van Huijstee is coördinator bij het Rathenau Instituut en leidt een team onderzoekers op over het thema Digitalisering met als aandachtsgebied de rol en verantwoordelijkheid van technologiebedrijven in de samenleving.

Maïke Popma is organisatieadviseur bij VNG Realisatie op het gebied van digitale ethiek en mede auteur van de publicatie *Tussen Thorbecke en filterbubbel*, over de verandering van de rol van raadsleden en de griffie in de informatie samenleving.

Luc Rullens was enige tijd politiek assistent van Pieter Omtzigt. Momenteel is hij raadslid voor het CDA in de gemeente Drimmelen en docent geschiedenis aan het Dongemond College in Made.

Ricus Tiekstra is zelfstandig adviseur van gemeenteraden en griffiers, gemeenteraadslid en lid van de Nederlandse Vereniging van Raadsleden. Hij is tevens redactielid van het Jaarboek voor Griffiers.

Rens Vliegenthart is hoogleraar Strategische Communicatie aan Wageningen University & Research. Zijn onderzoek richt zich op media-inhoud en effecten, zowel op burgers en publieke opinie, als op politici en politieke besluitvorming.

